

„Cvijeće zla” – *Bijela knjiga* Saveza komunista Hrvatske*

DAVOR MARIJAN

Hrvatski institut za povijest

Zagreb, Hrvatska

dmarijan66@gmail.com

Bijela knjiga je uobičajeni naziv za internu analizu Saveza komunista Hrvatske iz ožujka 1984. u kojoj su sabrane antisistemske pojave iz javnoga prostora od 1982. do 1984., najvećim dijelom iz Srbije, a koje su bile u suprotnosti s politikom Saveza komunista Jugoslavije. Ona je bila rezultat dosljedne provedbe zaključaka Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije u Hrvatskoj, ali i većem dijelu republika i autonomnih pokrajina. U Srbiji su to radili parcijalno, očito iz pobuda da ne idu do kraja u obračun s kritičarima komunizma jer su dijelu političkoga vrha Srbije služili i za druge ciljeve – promjenu političkoga sustava, što je bio eufemizam za redefiniranje jugoslavenskoga federalizma. Analiza je bila uvod u Savjetovanje kulturnih stvaralaca održano 23. svibnja 1984. u Zagrebu. Izazvala je razmimoilaženje između komunista Hrvatske i Srbije i potaknula dugotrajne polemike u medijima.

Ključne riječi: Jugoslavija; ideologija; antikomunizam; *Bijela knjiga*; Stipe Šušar; Hrvatska; Srbija

Smrt Josipa Broza Tita bila je početak novoga razdoblja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Jugoslavija je ostala bez vođe i uvjerljivo najjačega integrativnog čimbenika. Sustav kolektivnih rukovodstava nije mogao zamijeniti Tita; njegovu rukovodeću ulogu u Savezu komunista Jugoslavije (SKJ ili Partija) preuzelo je 23-člano Predsjedništvo Centralnoga komiteta (CK), a u državi deveteročlano Predsjedništvo SFRJ. Tito je umro kada je već izbila ekonomska kriza, što je uz nemire Albanaca na Kosovu 1981. od Jugoslavije stvorilo neuralgičnu točku u kojoj se stanje nije poboljšavalo, nego je iz godine u godinu bilo sve lošije. Prethodno razdoblje, ono od 1972. do 1980., obilježilo je ograničavanje sloboda koje su uslijedile nakon popuštanja stege i decentralizacije Partije i Jugoslavije u 60-im godinama.¹

* Rad je nastao u sklopu projekta „Rat, žrtve, nasilje i granice slobode u hrvatskoj povijesti 20. stoljeća – WarVic” (IP-2019-04-6673), koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

¹ BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 680-684; RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 360-375.

„Dugi niz godina, preciznije od početka šezdesetih, dio političkih snaga Jugoslavije intimno se nije slagao s politikom koja se vodila do Titove smrti, ali nije imao moći da joj se suprotstavi. Poslije Titove smrti, u situaciji stvarnoj spomenutom ekonomskom i političkom krizom, došlo je do pravog proloma kritike”, pisao je 1986. Dušan Bilandžić o pojavi koja je početkom 80-ih zaokupila SKJ.² Društvena kritika kao oblik „borbe mišljenja” imala je veliko značenje u SKJ i poticana je ako je bila na crti partijskih interesa, u suprotnom ne, a obje te značajke našle su svoj izraz u „prolomu kritike” 80-ih, ali iz različitih pobuda. Radilo se o sukobu unutar Partije koji se svodio na odnos ustavobranitelji – ustavorušitelji, odnosno o preispitivanju prirode jugoslavenskoga federalizma. Ti su sukobi vođeni unutar SKJ, u kojima je „prolom kritike” bio samo metoda borbe.³

Velikom dijelu SKJ neprihvatljivi su bili kritički tonovi izvan organiziranih socijalističkih snaga, kako su nazivane transmisije SKJ, u prvom redu Socijalistički savez i Savez socijalističke omladine. U godinama nakon Titove smrti u javnost je isplivalo mnogo toga do tada nezamislivog. Sredstva javnoga informiranja, kako su službeno nazivani mediji, uglavnom tisak, postala su bitan čimbenik za kreiranje javnoga mnijenja, odnosno po raširenome mišljenju u Partiji, nastojali su biti njezin partner, pa čak i postaviti se iznad nje.⁴ To je posebice bilo izraženo u Srbiji nakon albanskih nemira na Kosovu u proljeće 1981. godine. Na sjednici Predsjedništva CK Saveza komunista Hrvatske (SKH) održanoj početkom listopada 1981. političar i direktor Radio-televizije (RTV) Zagreb Branko Puharić dao je točnu dijagnozu te pojave. Naime, on je tvrdio da je partijsko rukovodstvo Srbije pustilo medijima, prvenstveno tisku, da vodi „političku situaciju oko Kosova” te da ih sad „pokušavaju malo stiskati, ne znam hoće li uspjeti, jer su im dali previše zelenog svjetla da se razmašu”.⁵ Puharić je bio u pravu, to je doista bio početak upotrebe medija u Srbiji za stvaranje nacionalističkoga i antialbanskoga raspoloženja.⁶ Preko medija dovedena je u pitanje Titova uloga, kao i interpretacija bliske prošlosti koju su komunisti konstruirali od 1945. i beskompromisno održavali tri desetljeća. U strogo nadziranom režimu drugačija mišljenja moguća su samo ako postoji blagonaklon ili bar ambivalentan odnos partijskih vrhuški, u ovom slučaju gotovo isključivo srpske, jer su tada odstupanja od socijalističkoga kanona pretežito bila u Srbiji, a potom u mnogo manjoj mjeri u Sloveniji. Na „prolom kritike” kroz medije i izdavaštvo koji su osporavali ustaljene vrijednosti režim je neujednačeno reagirao. Prve godine posttitovske Jugoslavije obilježili su ozbiljni slučajevi poput zbirke pjesama *Vunena vremena* Gojka Đoga, objavljene u travnju 1981. godine. Slučaj Đogo

² BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita*, 211.

³ *Isto*, 150-177; RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji*, 546, 580-581.

⁴ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3366: Rezime sa sjednice PCK SKJ od 27. 10. 1982. o aktualnim pitanjima u oblasti informisanja.

⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3079: Magnetofonski zapisnik 125. sjednice PCK SKH od 2. 10. 1981.

⁶ *11. sednica CK SKJ*, 15, 85.

alarmirao je vrh Partije i potaknuo donošenje odluke da se tome stane na kraj. Potom su slijedili novi slučajevi poput objavljivanja romana *Nož Vuka Draškovića* i drame *Golubnjača* Jovana Radulovića.⁷ Kap koja je prelila čašu vjerojatno je bila zbirka eseja *Stvarno i moguće* srpskoga književnika i partijskoga otpadnika Dobrice Ćosića. Ta je zbirka objavljena potkraj 1982. u Hrvatskoj u nakladi izdavačke kuće „Otokar Keršovani” iz Rijeke, nakon čega su smijenjeni direktor i urednik te kuće.⁸

Na Petoj sjednici CK SKJ 28. veljače 1983. odlučeno je odgovoriti na „kulturnu kontrarevoluciju”. Savez komunista i sve organizirane socijalističke snage pozvani su na borbu protiv „anarholiberalizma, dogmatsko-birokratskih snaga, lažne levice i drugih reakcionara”.⁹ Za manje od pola mjeseca, 14. ožujka 1983., održana je i Šesta sjednica CK SKJ, na kojoj se raspravljalo o aktualnim pitanjima javnoga informiranja i zadacima Saveza komunista u toj oblasti. Na toj sjednici doneseni su zaključci koji su trebali spriječiti da se „javna glasila koriste kao sredstvo za podrivanje bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, za sejanje nacionalne netrpeljivosti, za ugrožavanje integriteta i nezavisnosti zemlje i za napade na tekovine revolucije i socijalističke izgradnje”.¹⁰ Na temelju tih zaključaka, kao i Zaključaka Desete sjednice CK SKH, održane 6. travnja 1983., u Hrvatskoj su relativno brzo rješavali probleme na „idejnom frontu”, što je bio samo nastavak dugogodišnje prakse, posebice od sredine 1982., kada je ideološki sektor preuzeo agilni sveučilišni profesor Stipe Šušvar. Kao ideolog, Šušvar je bio vrlo poduzetan, osjetno više nego bilo koji njegov pandan u drugim centralnim i pokrajinskim komitetima Saveza komunista. Početkom 1983. zbog „političkih grešaka” smjenama i partijskim kažnjavanjima primiren je tjednik *Danas*, koji je pokušavao objektivnije tumačiti socijalističku stvarnost Hrvatske i Jugoslavije.¹¹ Početkom listopada 1983. u Zagrebu je organizirano i savjetovanje o historiografiji, na kojemu je oštrica kritike bila usmjerena na Beograd, koji je bio historiografsko središte osporavanja dotadašnje kanonske interpretacije Drugoga svjetskog rata i povijesti Komunističke partije Jugoslavije. U ljeto 1984. Šušvarovi pomoćnici na djelu su pokazali kako se vodi ideološka borba protiv neistomišljenika napadom na prvi svezak *Hrvatskoga biografskog leksikona*.¹² Osim navedenog, većih „problema” u domeni idejne borbe nije ni bilo, pa je „hrvatska šutnja” iz 70-ih s „uspjehom” nastavljena do početka 1989. godine. Slično stanje bilo je i u većini ostalih republika i autonomnih pokrajina. U Srbiji je također vođena

⁷ NIKOLIĆ, *Srpska književnost i politika (1945-1991)*, 117-126, 139-152.

⁸ ĆOSIĆ, *Stvarno i moguće*; ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1981-1991)*, 47-54.

⁹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3481: Zapisnik sa Pete sednice CK SKJ, održane 28. 2. 1983.

¹⁰ HR-HDA-1220-CK SKH, D-15831: CK SKJ od 14. 3. 1983., Zaključci CK SKJ o aktualnim pitanjima javnog informisanja i zadacima Saveza komunista.

¹¹ Tematski blok „O zadacima komunista u sredstvima informiranja”, *Informativni prehled* (Zagreb), 1/1983, 52-76.

¹² *Historija i suvremenost. Idejne kontroverze*; BANAC, „Rat prije rata: raspad jugoslavenske historiografije”, 26; STIPČEVIĆ, *Priča o hrvatskom biografskom leksikonu*, 38-67.

selektivna idejna borba, čija je najpoznatija žrtva bio pjesnik Đogo, koji je osuđen na dvije godine zatvora. Udruženje književnika Srbije na proces je reagiralo prosvjednim večerima koje su počele potkraj ožujka 1983. u *Francuskoj* 7.¹³ No Đogino kažnjavanje prije je bilo iznimka nego pravilo, što je postalo očito u svibnju 1984. s pojavom *Bijele knjige*.

O stanju na idejnoj fronti, odnosno nužnosti idejne borbe povremeno su vođeni razgovori između čelnštva Hrvatske i Srbije. Nakon sastanka s rukovodstvom Socijalističke Republike (SR) Srbije 4. studenog 1983. u Beogradu, predsjednik Predsjedništva CK SKH Josip Vrhovec obavijestio je članove Predsjedništva o mišljenju predsjednika Predsjedništva CK SK Srbije Dušana Čkrebića da je Hrvatska riješila svoje ekonomske probleme i da je težište stavila na idejnu borbu, što je Srbiji pravilo probleme zbog dojma da Hrvatska potencira tu problematiku. U razgovoru je bilo govora o medijima i književnosti, pa je jedan od sudionika, očito sa srpske strane, primijetio „da ne bi trebala jedna knjiga, jedna pjesma da uzdrma Jugoslaviju”, što je Šuvar iskoristio da dobaci „da, ali jedna po jedna knjiga svaki dan”. Vrhovec je na to primijetio da to „nije više jedna knjiga”, nego „jedan lanac” neprihvatljive ideologije koja se prikazima u tisku distribuira u „stotinama hiljada primjeraka”, čime je želio reći da im se na taj način daje velika i nepotrebna pozornost.¹⁴

Razlika u gledištima bilo je i na sastanku predstavnika sektora za idejni rad i informiranje CK SKH i CK SK Srbije održanom 6. siječnja 1984. u Zagrebu. Celestin Sardelić i Stipe Šuvar smatrali su da su kriteriji ideološke borbe u Srbiji niži nego u Hrvatskoj. Šuvar je informirao Predsjedništvo CK SKH da o tome nije želio ulaziti u svađu, posebice jer je bio domaćin sastanka. Razlike je slikovito opisao riječima da to „nekako što bi mi govorili kao da drugovi iz Srbije ne čuju, i obrnuto kad oni govore kao da mi dobro ne čujemo”. Šuvar se glasno pitao ima li smisla dalje razgovarati jer se na sastancima ideoloških sektora „radi o dvije politike i dva politička senzibiliteta”. Mirjana Poček-Matić naglasila je da je srpska strana inzistirala na tezi da je bitna ekonomija i kada se ona sredi, idejni nesporazumi razriješit će se sami od sebe. Vrhovec je istaknuo da je u jednom komunističkom pokretu takva teza – „pustimo ideologiju po strani, bavimo se ekonomijom [...] vanredno opasna” jer bi potpuna zaokupljenost problemima ekonomskoga razvoja, a prepuštanje svega ostalog „što čini cjelokupnost društvenog života” drugim snagama značilo početak likvidacije vlastite revolucije. Vrhovec je spomenuo da je takva teza bila iznijeta i na posljednjoj sjednici Predsjedništva CK SKJ, što je njemu bilo neprihvatljivo jer „bi smo bili saučesnici likvidatorstva kojeg historija ne bi mogla oprostiti”. Za njega nije bilo alternative idejnoj borbi i protivio se njezinu guranju u drugi plan zbog ekonomskih problema. Smatrao je da se borba

¹³ CVETKOVIĆ, *Između srpa i čekića* 2, 505-508.

¹⁴ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3727: Magnetofonski zapisnik sa 74. sjednice PCK SKH od 7. 11. 1983. Članovi Predsjedništva između 9. i 10. kongresa SKH, tj. od 1982. do 1986., bili su: Ivo Bilandžija, Ivo Družić, Senka Gulin, Marijan Kalanj, Vlado Mihaljević, Čedomir Paić, Jozo Petović, Mirjana Poček-Matić, Stanko Stojčević, Mika Špiljak, Stipe Šuvar, Josip Vrhovec i Mladen Žuvela.

za prevladavanje ekonomskih problema može podržati idejnom borbom, ali i „može da se potkopa idejnom orijentacijom, to je suština stvari”, te da će se takva stajališta morati „raščiščavati, htjeli – ne htjeli”.¹⁵

U SKH se i prije toga „raščiščavalo” i s time se nije namjeravalo stati. Na sjednici 5. ožujka 1984. Predsjedništvo CK SKH obaviješteno je da je pri kraju izrada analize o javnim istupima u sferi kulture koji sadržavaju „politički neprihvatljive poruke” i koja će se podijeliti članovima Predsjedništva i izvršnim sekretarima CK SKH.¹⁶ Šušvar je informirao nazočne da će analiza biti završena do kraja ožujka i da se iz nje vidi „stravična” eskalacija „jednog anti-komunizma u našoj zemlji koju mi u dnevnoj operativi ne vidimo, ne uspijemo pratiti, ne uspijemo čitati”, a ona okreće javno mišljenje „sebi u korist, baš zbog toga što smo mi u drijemežu”.¹⁷

Nekoliko dana prije u *Nedjeljnoj Borbi* objavljen je razgovor s književnikom Goranom Babićem, članom Komisije CK SKH za idejni rad i informacije i jednim od Šušvarovih ideoloških jurišnika, na temu odnosa Partije i inteligencije pod naslovom „Osjećaj za oluju”.¹⁸ Članak je izazvao velike, uglavnom nepovoljne reakcije i u lipnju je u srpskom tisku, ali i od funkcionara CK SK Srbije, interpretiran kao najava Analize (*Bijela knjiga*) i uvod u Savjetovanje o idejnoj borbi.¹⁹

Analiza Centra CK SKH za informiranje i propagandu

Centar CK SKH za informiranje i propagandu ubrzo je, 21. ožujka 1984., dovršio analizu koja je suhoparno nazvana „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke”.²⁰ Poslije, kada je javnost saznala za

¹⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3739: Magnetofonski zapisnik sa 86. sjednice PCK SKH od 13. 1. 1984.

¹⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3883: Zapisnik sa 94. sjednice Predsjedništva CK SKH od 5. 3. 1984.

¹⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3883: Magnetofonski zapisnik sa 94. sjednice PCK SKH od 5. 3. 1984.

¹⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3958: Dnevni pregled štampe i druge informacije Centra CK SKH za informiranje i propagandu od 27. 2. 1984. Dio polemika prenesen je u dnevnim pregledima, npr. 5., 12., 15. i 19. ožujka te 2. travnja 1984.

¹⁹ Teodor ANĐELIĆ, „Zagrebačke demistifikacije”, *NIN* (Beograd), 3. 6. 1984., 29; HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3946: Sektor za idejna pitanja i informiranje PCK SKH od 19. 7. 1984., Informacija o razgovorima ideoloških sektora CK SK Hrvatske i CK SK Srbije, CK SK Hrvatske i CK SK Slovenije, te ideoloških sektora republičkih i pokrajinskih komiteta SK u CK SKJ.

²⁰ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: Centar CK SKH za informiranje i propagandu od 21. 3. 1984., „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke”. Pretisak u: *Bijela knjiga Stipe Šušvara i Bela knjiga – 1984.*

Analizu, izbila je mala polemika o tome kako uopće nazvati taj materijal. Vrhovec je smatrao da se griješi što se koristi pojam „analiza”, pa su u raspravi na sjednici Predsjedništva CK SKH 18. lipnja 1984. bili bliže određenju da je u pitanju samo pregled.²¹

Analiza je bila samo jedan od načina na koji su informativne i propagandne sastavnice CK SKH pratile medije. Zbog sustavnoga praćenja medija izrada Analize ili *Bijele knjige* nije ni izbliza bila zahtjevna kao što se čini. Na 237 stranica nabrojen je niz primjera politički neprihvatljivih istupa i poruka koje su nakon smrti J. B. Tita plasirane u javnost. Povjesničar književnosti K. Bagić primjećuje da se čitava „*Bijela knjiga* zapravo temelji na retorici i politici citata, iscrpljivanju pojedinih stavova do te mjere da se stvara dojam zatrpanosti javnoga prostora samo takvim porukama”. Pojedini „stihovi, stavovi i rečenice” koji su smatrani opasnim u materijalu su bili podcrtani i tako posebno naglašeni.²²

Golema većina autora spomenutih u Analizi bila je iz Srbije, odnosno Beograda, čime je problem zemljopisno lociran. Iz Hrvatske ih je bilo tek nekoliko, a veći prostor dobili su književnik Stjepan Čuić zbog romana *Orden* iz 1981., književni povjesničar Stanko Lasić zbog knjige *Krleža, kronologija života i rada* iz 1982., publicist i polemičar Igor Mandić, uglavnom zbog kritičkoga pisanja o Miroslavu Krleži, i književnik i publicist Predrag Matvejević zbog niza pisama u kojima se zalagao za progonjene i disidente.²³ Korisnici su u uvodnim napomenama upoznati sa svrhom Analize i rastućim vrstama neprihvatljive društvene kritike s „desna i lijeva na sam pravac našeg društvenog razvoja i na osnove ekonomskog i političkog sistema”. Zatim je slijedila tvrdnja da se antisocijalistička i antikomunistička kritika u zemlji „nadahnjuje” iz inozemstva i uklapa i u „strategije i taktike specijalnog rata”. Konstatirano je i da izrazit prodor „malograđanske, antisocijalističke i antikomunističke kritike” u dijelu sredstava javnoga informiranja nije zaustavljen ni nakon zaključaka Šeste sjednice CK SKJ kao ni „dosadašnjom partijskom akcijom u sredstvima informiranja”.²⁴ Zabrinjavajućim je smatrano što nije moguće

„registrirati sve što se dnevno plasira kao poruka na novinskim stupcima, na ekranu i u eteru, a što svjedoči o atmosferi svojevrsne malograđanske kulturne kontrarevolucije i pokušajima onog dijela kreativne i reproduktivne inteligencije, koja ne stoji na marksističkim, socijalističkim i komunističkim pozicijama, ili ih je napustila, da ocrni naše društvo, ospori im gotovo sve

²¹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.

²² BAGIĆ, *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost*, 55.

²³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: Centar CK SKH za informiranje i propagandu od 21. 3. 1984., „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke”, 62-68, 142-152, 180-185 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 99-105, 188-197, 224-228).

²⁴ *Isto*, 1 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 37-38).

socijalističke i humanističke tekovine i perspektive, negira socijalistički, demokratski i humani karakter svih ranijih etapa kroz koje je ono prošlo, nudeći alternative koje se u biti svode na restauraciju građanskog društva i njegovog idejnog i političkog pluralizma i na zagovaranje sloboda i prava, pa i ekonomskih rješenja, koja su tim društvima svojstvena”.²⁵

Ta duga rečenica prilično dobro ocrtava suštinu problematike koja je analizirana i koja se „unosi u romane, pjesme, kritike, priče, aforizme, filmove, kazališne predstave, pa i likovne izložbe [...] antologije, te predgovore i pogovore, a jednako tako na javnim tribinama, književnim večerima, raznim okruglim stolovima i na televizijskim ekranima”.²⁶ Zaključeno je i da je to „nekako ‘legalizirano’” i da je gotovo „postalo ‘normalna’ stvar da se otvoreno napadaju osnovne socijalističke tekovine i vrednote našeg društva, atakira na bratstvo i jedinstvo, propagira (prikriveno ili otvoreno) ovaj ili onaj nacionalizam, optužuje Partiju i društvo za ‘staljinističku’ prošlost (ali i sadašnjost), za ‘gušenje’ slobode stvaralaštva, ‘proganjanje’ kulturnih stvaralaca i naučnih radnika, intelektualaca općenito koji otvoreno i slobodno misle i djeluju, koji se nisu ‘prodali’ politici, odnosno ‘važućoj ideologiji’ itd.”²⁷ Zvono za uzbunu bile su izjave pojedinih kritičara, podrugljivo nazvanih borbenim „štitonošama slobode stvaralaštva”, da se „klima posljednjih godina mijenja nabolje, da se može objaviti ili prikazati ono što se ranijih godina nije moglo, te da su i oni ‘zaslužni’ za postizanje te relativno veće slobode, za koju su se nekako izborili (premda je do prave slobode, po njima, još daleko)”.²⁸

Ta je konstatacija općenito bila točna; nakon smrti J. B. Tita takve su pojave postale česte i Analiza je pokazivala da se tu više ne radi o pojedinačnim ekscesima, kao i da su prije, za Titova života, iako se to eksplicitno ne kaže, takve pojave na vrijeme zaustavljane, pri čemu se mislilo na pojavu „crnoga vala” u filmu, dijelom u književnosti i dramskoj umjetnosti.²⁹ Na više od dvjesto stranica Analize naveden je niz primjera smatranih politizacijom i politizantskim potezima koji su osporavali jugoslavenski put u socijalizam i svodili ga na put u „totalitarno društvo slijepe vladavine jedne ideologije i neljudske, omražene političke vlasti kao takve!”.³⁰

U Analizi je posebna pozornost bila usredotočena na sedam tema o kojima se, prema zaključcima autora, najviše pisalo. Na prvom je mjestu bila literatura i dramtizacija vezana za Goli otok i Informbiro, koja je eskalirala 1980. i 1981., doslovno nakon Titove smrti; potom književna djela i istupi autora koji su politički osuđivani ili su bili u zatvoru; književna djela čija se objava nastojala spriječiti ili su nakon objavljivanja „naišla na osude”; knjige i članci o Miroslavu Krleži koji su doveli u pitanje njegovo djelovanje nakon

²⁵ *Isto*, 2 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 38).

²⁶ *Isto*, 2 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 38).

²⁷ *Isto*, 3 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 38-39).

²⁸ *Isto*, 3 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 39).

²⁹ *Isto*, 2-5 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 39-41).

³⁰ *Isto*, 6-7 (*Bijela knjiga* Stipe Šuvara, 41-42).

1945.; pokušaj rehabilitacije zabranjenih drama, dramatizacije, predstava i filmova „crnoga vala”; neke pjesme, priče i aforizmi s izrazitim „provokativnim političkim porukama”; istupi, napisi i intervjui pojedinaca „koji su za sebe uzeli ulogu borca za slobodu stvaralaštva i slobodu uopće u našem društvu”.³¹

Završni dio Analize sadržava konstatacije koje po mišljenju njezinih autora temeljito oslikavaju „da se u naš kulturni život posljednjih godina plasiraju nimalo bezazlene političke teze, zahtjevi i optužbe, te postiče aferaska politizacija posebno književnosti, kazališta i filma”, i da se javnosti „kao velika i značajna djela i ostvarenja nerijetko nude stvari, čija je umjetnička vrijednost osrednja ili nikakva, ali ih se iz političkih razloga veliča i natura”.³² Preko trivijalnih, ali i ozbiljnih sredstava javnoga informiranja „jedna agresivna manjina može (a to dobrim dijelom i čini) do opasnih razmjera zloupotrijebiti u sumnjive političke svrhe neke grane naše kulture i umjetnosti”.³³ Konačan zaključak glasio je da analiza upućuje na nekoliko konstatacija: 1. „Nastojanja da se ‘demistificira’ društvo, revolucija, čitava novija historija poprimila su relativno široke razmjere i u sferama kulture i umjetnosti”; 2. „Naša nedavna prošlost i naša sadašnjost podjednako su mračne i neljudske”; 3. „Mračnu sliku socijalizma općenito upotpunjavaju objavljeni napisi, literarni prilozi i intervjui stranih autora, kao i osvrta naših autora na njihova djela”, pri čemu je u Analizi „spomenut samo neznatan dio te produkcije”; 4. „U dijelu literarne produkcije izjednačava se jedna i druga strana u NOB-i, revolucionari, partizani, komunisti, s ustašama, četnicima, bjelogardejcima, fašistima”; 5. „Sve što se dogodilo i što se događa, a izaziva osudu, prezir i gnušanje, skrivili su jedni te isti ljudi, oni koji su u ratu pobijedili i do danas ostali na društvenoj sceni kao vlastodržci”; 6. „Narod i radnička klasa su objekt birokratske, vlastodržačke manipulacije i jedini je za-pravo nosilac borbe za slobodu i demokraciju sloj inteligencije”.³⁴

Na sjednici 2. travnja 1984. Predsjedništvo CK SKH informirano je da je Analiza, tj. materijal dobro pripremljen i da je „koristan za pokretanje šire društvene i idejno-političke akcije”. Ostalo je samo u Sektoru za idejna pitanja i informiranje, a nakon toga na sjednici Predsjedništva CK SKH raspraviti o načinu korištenja i distribuciji.³⁵ Međutim, zbog boravka S. Šuvara u Sjedinjenim Američkim Državama o Analizi se nije raspravljalo i zbog toga će poslije biti burne rasprave.³⁶

Primjerci Analize dostavljeni su Komisiji CK SKJ za idejni i teorijski rad, koja je 4. travnja 1984. održala sastanak radi pripreme informacija o realizaciji stajališta Pete sjednice CK SKJ. Nazočni su informirani da je iz CK SKH

³¹ Isto, 7 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 43).

³² Isto, 226 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 269).

³³ Isto, 226 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 269).

³⁴ Isto, 226-237 (*Bijela knjiga Stipe Šuvara*, 269-279).

³⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3914: Zapisnik sa 100. sjednice Predsjedništva CK SKH od 2. 4. 1984.

³⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Magnetofonski zapisnik sa 109. sjednice PCK SKH od 11. 6. 1984.

stigao „opsežniji analitički tekst”, pa je zaključeno da se od „rukovodstava SK ostalih republika i pokrajina zatraži da sačine slične analize sa vlastitim ocenama”.³⁷ Analiza je 20. travnja prosljeđena članovima Predsjedništva CK SKJ uz napomenu da taj materijal „nije posebno rađen da bi se o njemu ili povodom njega raspravljalo, ali može, uz ostale materijale, da bude koristan dokumentacioni prilog za raspravu” o provedbi stajališta Pete sjednice CK SKJ na sjednici Predsjedništva 24. travnja.³⁸ Na toj sjednici bilo je očito da o načinu vođenja idejne borbe J. Vrhovec i D. Čkrebić, odnosno CK SKH i CK SK Srbije ne misle isto. Vrhovec je naglasio da je premalo vremena prošlo od Titove smrti da se on dezavuiraju, a da to znači i dezavuiranje revolucije.³⁹ Vrhovec je bio beskompromisan:

„Kako se razgovara sa drskim i agresivnim neprijateljem koji je u usponu? Ja mislim da historija ove Partije daje jasan i nedvosmislen odgovor na to. Ne razgovara se više demokratskim dijalogom. Ne razgovara se beskonačnim apstraktnim raspravama, nego se razgovara jednom kontinuiranom, snažnom idejno-političkom borbom, sve do primjene svih zakonskih mjera koje su nam na raspoloženju da tog agresivnog i drskog neprijatelja ponovno vratimo u mišje rupe.”⁴⁰

Čkrebić je bio umjereniji i naglasio da „treba poštovati političku procenu svih rukovodstava i sopstvenoga” i da „moramo se malo uzdržavati od nekih kvalifikacija, možda i prebrzo datih da se kako negde vodi intenzivna idejno-politička borba, a da se ona na drugim stranama ne vodi i da smo na pragu kontrarevolucije itd.”⁴¹ Na sjednici su dogovorene i mjere koje su trebale omogućiti Predsjedništvu CK SKJ uvid u stanje u cijelom SKJ jer dio centralnih i pokrajinskih komiteta (u biti svi osim SKH) nije dostavio svoje informacije – analize o idejno-teorijskim pitanjima koje su bile nužne za raspravu i zauzimanje jedinstvenih stajališta.⁴²

Savjetovanje o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva

Analiza Centra CK SKH za informiranje i propagandu bila je informativna podloga za Savjetovanje o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva koje je organizirala Komisija CK SKH za idejna pitanja i informiranje. Savjetovanje

³⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3836: Osvrt na realizaciju stavova Pete sednice CK SKJ od 10. 4. 1984.

³⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3836: Kabinet Predsednika PCK SKJ, 05 br. str. pov. 1/15 od 20. 4. 1984.

³⁹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.

⁴⁰ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3923: Kabinet Predsjednika PCK SKH, Diskusija Josipa Vrhovca, br. 03/P-str. pov. 1719-1984 od 11. 5. 1984.

⁴¹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3923: Kabinet Predsjednika PCK SKH, Diskusija Dušana Čkrebića, br. 03/P-str. pov. 1719-1984 od 11. 5. 1984.

⁴² HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3836: Zapisnik sa 73. sjednice PCK SKJ od 24. 4. 1984.

je održano 23. svibnja 1984. u zgradi društveno-političkih organizacija SRH, tj. Kockici. Pozivi su poslani 8. svibnja s obrazloženjem da se to radi zbog sve otvorenijega djelovanja antisocijalističkih i antikomunističkih snaga na društvenoj sceni, koje pod „krinkom umjetničkog stvaralaštva i estetske kritike”, posebice u nekoliko posljednjih godina, otvoreno i agresivno napadaju „temeljne tekovine i vrijednosti našeg društva i revolucije”.⁴³ Na te „prodore malograđanske, antisocijalističke i antikomunističke kritike” i pritiske nije odgovoreno, pa je bilo nužno da komunisti i marksisti „koji znaju kako stvari stoje” daju odgovor, a za to je bilo nužno da „ozbiljno, otvoreno i kritički” razmotre „stanje na našoj socijalističkoj idejnoj fronti i s tim u vezi problem idejne borbe i diferencijacije”. Uz poziv je kao prilog poslana Analiza da „prije svega registrira i pruži osnovni sintetički pregled materije o kojoj je riječ, te da upozori na elemente okupljanja i sinhroniziranog djelovanja dijela stvaralaca u kulturi i umjetnosti”. Naglašeno je da je Analiza „namijenjena za osobno informiranje, i može poslužiti za bolji uvid u aktualna zbivanja i eventualno pružiti poticaje za raspravu”.⁴⁴

Na Savjetovanje su pozvane 163 osobe, među kojima i 14 sudionika partizanskoga Prvoga kongresa kulturnih radnika Hrvatske održanog u Topuskom 1944. godine.⁴⁵ Pozivu se odazvalo najmanje 118 osoba, od kojih je većina bila relevantna u sferi „nadgradnje” ili u SKH.⁴⁶ „Ovdje u ovoj dvorani nitko nije anonimn, nije ni ‘aparatačik’, ni tzv. političar, uostalom – tko je političar, svi smo na određeni način političari, već svatko ima iza sebe neki stvaralački trag kao književnik, kao dramski umjetnik, kao filmski umjetnik, kao kritičar, kao novinar i publicist, naučni radnik, sveučilišni nastavnik, itd.”, rekao je u uvodu Stipe Šušvar.⁴⁷ Ne računajući organizatore, u čije su ime govorili Šušvar te književnici Pero Kvesić i Goran Babić, istupile su 33 osobe.⁴⁸

⁴³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: Komisija CK SKH za idejna pitanja i informiranje, br. 02/2-1639/1-84 od 8. 5. 1984.

⁴⁴ *Isto*.

⁴⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: Spisak pozvanih na savjetovanje. Od pozvanih sudionika kongresa u Topuskom odazvali su se Joža Horvat, Dragan Knapić, Edo Murtić, Vladimir Popović, Mladen Šerment, Vice Zaninović i Mira Župan.

⁴⁶ Prema D. Bilandžiću, na Savjetovanju je bilo oko 140 sudionika, što je vjerojatno bliže istini jer su i neki članovi CK SKH, poput Mike Špiljaka, nazočili premda nisu bili formalno pozvani. BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita*, 202.

⁴⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3937: Magnetofonski zapisnik sa Savjetovanja o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva, koje je u organizaciji Komisije CK SKH za idejna pitanja i informiranje, održano 23. 5. 1984., 2. Zapisnik je autoriziran i objavljen u časopisu *Naše teme*, na koji ću se dalje referirati u članku. ŠUŠVAR, „Uvodne napomene”, 1093.

⁴⁸ Po redoslijedu su govorili: Stipe Šušvar, Pero Kvesić, književnik Šime Vučetić, filmski redatelj Veljko Bulajić, književnik Vice Zaninović, novinar Žarko Božić, publicist Ervin Peratoner, novinar Pero Pletikosa, član CK SKH i predsjednik Republičkoga komiteta za kulturu Božidar Gagro, filozof i sveučilišni profesor Vanja Sutlić, književnik Tomislav Marijan Bilosnić, publicist i novinar Ante Kesić, filmski publicist i novinar Stevo Ostojić, književnik Mato Jerinić, novinar Ivo Družijanić, književnik Joža Horvat, sociolog kulture Ivan Jakopović, publicist Ivan Salečić, književnik Vladimir Popović, član CK SKH i generalni direktor RTV-a Zagreb Branko Puharić, filmski redatelj Vatroslav Mimica, književnik Branimir Boš-

Na početku, kao „neke tehničke napomene”, Stipe Šuvar prokomentirao je da je Analiza „pregled onog što se piše i govori na liniji zloupotrebe stvaralaštva” i da je za njom potraga „kao da se radi o nekom tajnom štitu”. Njegov komentar potvrđuje da se u kuloarima za Analizu već znalo. „Međutim”, naglasio je Šuvar, u „njemu nema ništa što nije bilo u javnosti” te je jednako riječ o „pojavama u Zagrebu, kao i Beogradu i drugdje, nismo zaokupljeni, niti trebamo biti zaokupljeni samo zbivanjima u Zagrebu i u Hrvatskoj, već u čitavoj našoj zemlji, i bez kompleksa, jer sudbinski smo cjelina, i o tome svemu trebamo razgovarati”.⁴⁹ Uvodničar Pero Kvesić govorio je o idejnoj borbi kao sastavnom dijelu klasne borbe, koja je u nekim periodima bila u prvom planu klasnoga sukoba.

„Idejna borba kao element klasne borbe, sukoba realnih interesa, u suštini uvijek teži monologu. Njen idealni cilj je ušutkivanje ‘druge strane’. Naime, ako su posrijedi snage kojima situacija pogoduje – tako da se oni kojima ne pogoduje pomire sa sudbinom. A ako su posrijedi nosioci novoga – da se protivnici promjene i napretka uklone kao organizirana snaga s povijesne pozornice.”⁵⁰

Kvesić je naglasio da je glavna meta klasnoga protivnika Partija i da su ideološki protivnici uvjereni da su dovoljno snažni za ideološku borbu, što je smatrao njihovom pogrešnom procjenom. Povukao je paralelu s „maspokom”, odnosno Hrvatskim proljećem, s kojim se uspješno obračunalo, nakon čega je vladalo zatišje dugo deset godina, pa je zaključio da, ako „ovu bitku dobro izvedemo”, mogu dobiti ponovno deset godina relativnoga zatišja. Na idejno stanje nepovoljno je utjecao odlazak istaknutih stupova društva: Tita, Edvarda Kardelja, Vladimira Bakarića i Krleža. „Ali, na sreću”, smirivao je nazočne komuniste Kvesić, „naša situacija ne određuje postojanje i djelovanje idejnih protivnika. Našu situaciju u daleko većoj mjeri određujemo mi sami. Ipak smo mi – dakako, ne samo nazočni – sustvaraoci koji konstruktivno pridonosimo našoj društvenoj zbilji; mi smo karavana a idejni protivnici oni koji laju iz daljine i povremeno se pokušavaju privući da bi nas ugrizli za nogu.”⁵¹

Na Savjetovanju je bilo različitih viđenja stanja i potreba akcije. Šime Vučetić govorio je da treba „biti slijep i ne vidjeti istinu naše suvremene politike usprkos devijacijama, neznanju i nihilizmu što se javlja u našoj zajednici.

njak, filmski redatelj Lordan Zafranović, glavni urednik časopisa *Pitanja* Zlatan Gavrilović, kazališni redatelj i član CK SKH Kosta Spaić, književnik Milan Rakovac, redatelj i animator Nedeljko Dragić, pjesnik i glumac Enes Kišević, književnik i urednik časopisa *Oko* Rade Peleš, publicist i urednik *Oka* Davor Kačar, glumac i pjesnik Dragan Milivojević, Goran Babić, direktor programa TV Zagreb Veljko Knežević, djelatnica Marksističkoga centra iz Splita Mira Ljubić Lorger, intendant HNK u Zagrebu Marijan Radmilović, glavni i odgovorni urednik *Oka* Josip Brkić. Od svih navedenih samo se V. Bulajić i I. Družijanić ne nalaze na popisu pozvanih.

⁴⁹ ŠUVAR, „Uvodne napomene”, 1093-1095.

⁵⁰ KVESIĆ, „Izazovi slobodnog mišljenja”, 1097.

⁵¹ *Isto*, 1097-1102.

Pozitivne snage u našoj zemlji dužne su sistematično podrediti se toj istini, jer sve drugo vodi kaosu kakav je vladao između 1941. i 1945”. Rekao je i da bi „mnogo ovih štampanih stvari bilo manje, da su bili bolji urednici u svakom momentu”.⁵² Veljko Bulajić primijetio je da je na „planu kulture” došlo do „onog najneželjenijeg: klasa je počela da se udaljava od svoje avangarde”, te da sumnja „da će odjek ovog savjetovanja imati jačinu bar pola jeke jednog jedinog koncerta naše famozne Lepe Brene, u štampi, na televiziji, radiju”.⁵³ Ervin Peratoner žalio se da „naša ‘udružena opozicija’ više da smo upravo mi totalitaristi”, da je ta doktrina stigla u Jugoslaviju sa zakašnjenjem i, na njegovo zgražanje, izjednačavala je komunizam i fašizam.⁵⁴ Vatroslav Mimica rekao je da „materijal pred nama je košara nekih ludih i otrovnih gljiva” i da se, čitajući ga, zapitao: „kakvo je to gnojište na kojemu te gljive tako naglo izrastaju?”⁵⁵ Navodno je rekao i da, kada se sve pročita, nije sramota biti komunist, no toga nema u autoriziranom zapisniku.⁵⁶ Kosta Spaić smatrao je ono što je izneseno u Analizi političkom pornografijom i predložio da se objavi u knjizi zajedno s njihovim izlaganjima. Po njegovu mišljenju, svih tih negativnih pojava ne bi bilo kada bi u Savezu komunista bila provedena idejna diferencijacija.⁵⁷ Rade Peleš predložio je da se organiziraju na „razini centralnih komiteta” da se „zajednički dogovorimo za akciju, da jedan drugog branimo, da se ispomažemo i da ne dajemo gnjidama da nas jašu”.⁵⁸ Za Antu Kesića sadržaj Analize bio je „‘cvijeće zla’ (bez ikakvog simbolizma)” i zaprepašćuje ga koliko je talenta utrošeno za destrukciju.⁵⁹ Generalni direktor RTV-a Zagreb i član CK SKH Branko Puharić vjerojatno je bio i najkompetentniji za medijsku problematiku i nepartijski „prolom kritike” u medijima. On ih je posve jasno povezao s različitim pogledima na problematiku jugoslavenskoga federalizma koje su potaknule i razlike u pristupu idejnoj borbi, te da je upravo to glavni uzrok razlika, a ne djelovanje opozicije bez obzira na to koliko bila glasna.⁶⁰ Puharić je bio jasan i u lociranju „problema” i pobuda za Savjetovanje kada je konstatao da je

„najveći dio tih imena prostorno u Beogradu ili Sloveniji. Osim našeg ‘izvoznog’ Igora Mandića mi tu nekih ‘naših’ imena koji su na ovoj opozicionoj agresivnoj liniji skoro da nemamo. I može se postaviti pitanje i sasvim siguran sam da će se u jugoslavenskim relacijama postaviti pitanje, kako to da mi u

⁵² VUČETIĆ, „Humanizam autentične književnosti”, 1105-1107.

⁵³ BULAJIĆ, „Provincijalizam zatvara vidike”, 1112-1113.

⁵⁴ PERATONER, „Korijeni naše ‘udružene opozicije’”, 1125-1130.

⁵⁵ MIMICA, „Vjera u vlastite snage i ideje”, 1187-1190.

⁵⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.

⁵⁷ SPAIĆ, „Nejedinstvo komunista i socijalizam”, 1204-1206. Usp. i: Gojko MARINKOVIĆ, Jelena LOVRIĆ, „O stvarima, ne o ljudima”, *Danas* (Zagreb), 29. 5. 1984., 20.

⁵⁸ PELEŠ, „Komunisti i opozicija”, 1214-1215; Gojko MARINKOVIĆ, Jelena LOVRIĆ, „O stvarima, ne o ljudima”, *Danas*, 29. 5. 1984., 20.

⁵⁹ KESIĆ, „Manipulatori i njihovi šticeci”, 1149.

⁶⁰ PUHARIĆ, „Zašto većina šuti”, 1185-1186.

Hrvatskoj sad pravimo Savjetovanje, imamo jedan materijal u kojem su uglavnom imena i ljudi iz drugih sredina u ovoj zemlji. Bio bi problem kad bi mi to radili zbog nepovjerenja prema Savezu komunista Srbije ili Savezu komunista Beograda. Ja mislim da je to naš angažman u ovom prvenstveno u tome da potpomognemo borbu Saveza komunista Srbije prema pojavama o kojima je riječ u ovoj knjizi”.⁶¹

Istup novinara Žarka Božića u prvom dijelu Savjetovanja dao je na trenutke polemičan ton jer je prozvao neke od nazočnih da djeluju s pozicije krajnje ljevice, konkretno književnika Gorana Babića, filmskoga redatelja Lordana Zafranovića te novinare Ivu Družijanića, Miru Boglić i Stevu Ostojića da su svojim istupima i pisanjima u posljednja dva mjeseca stvorili na „tone loše klime. Oni su optužili na desetke naših institucija i stotine mojih i naših drugova, oni višestruko umnožavaju broj naših neprijatelja, oni guraju Partiju u sektu”.⁶² Šušvar je odmah dao na znanje da je Božić napravio velik izgred, koji će se partijski raščišćavati.⁶³ S tim se nije složio B. Puharić, koji je smatrao da su Božićeve prozivke navedenih koje su se doticale RTV-a Zagreb dijelom održive.⁶⁴ Prema novinarima tjednika *Danas*, Šušvar je negdje na polovici Savjetovanja izgovorio čuvenu rečenicu koje nema u autoriziranom transkriptu: „Molim članove Saveza komunista koje smo s toliko povjerenja pozvali u ovu dvoranu da se međusobno ne proždiru.”⁶⁵ Šušvar je to rekao nakon izlaganja Ive Družijanića u dijelu rasprave koju je potakao istup Ž. Božića.⁶⁶

Kao posljednji govornik, Šušvar je rekao: „Zemljom, dakle, kruže jata slobodnih mislilaca i etiketiraju, denunciraju, blate ne samo pojedince koji im nisu po volji, već i Savez komunista, rukovodstva, političare, poredak, režim, a u isto vrijeme se tuže da su progonjeni i da nemaju slobodu da misle, govore i čine.”⁶⁷ Šušvar je govorio o metodi koja treba „biti ad rem, a ne ad hominem”, da im nisu potrebne zabrane i da se mogu izbjeći ako se koriste prave metode idejne borbe, „argumentima i otvorenom poštenom kritikom pred najširoom javnošću, pred radničkom klasom i radnim narodom”. Govorio je da moraju „okupljati ljude”, a da nije „uvjeren da ih treba baš sve okupljati na zahtjevu da je svatko tko nije protiv nas s nama”. Za njega je Savjetovanje bilo na crti takva okupljanja.⁶⁸ S obzirom na to da u Hrvatskoj nije bilo potrebe za tom vrstom idejne borbe jer je režim oštro sprječavao disonantne tonove i održavao

⁶¹ *Isto*, 1185.

⁶² Gojko MARINKOVIĆ, Jelena LOVRIĆ, „O stvarima, ne o ljudima”, *Danas*, 29. 5. 1984., 20; BOŽIĆ, „Izrazita manjina gura Partiju u sektu”, 1119-1123.

⁶³ BOŽIĆ, „Izrazita manjina gura Partiju u sektu”, 1123-1124.

⁶⁴ PUHARIĆ, „Zašto većina šuti”, 1181-1184.

⁶⁵ Gojko MARINKOVIĆ, Jelena LOVRIĆ, „O stvarima, ne o ljudima”, *Danas*, 29. 5. 1984., 19-22.

⁶⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, Komisija CK SKH za idejna pitanja i informiranje, sjednica od 26. 9. 1984.: Izvod iz stenograma izlaganja i djelova izlaganja potaknuti diskusijom Žarka Božića (neautorizirano).

⁶⁷ ŠUŠVAR, „Sloboda stvaralaštva i malograđanska orkestracija”, 1246-1247.

⁶⁸ *Isto*, 1249.

„hrvatsku šutnju”, takva je metoda bila preporuka za druge republike, nesumnjivo Srbiju i donekle Sloveniju, odnosno republike u kojima su vrijedila druga pravila i utjecaj drugih komunista. A borbu je Šušar očito mislio voditi s dijelom nazočnih kulturnih radnika ili partijskim pojmovnikom – poštenom inteligencijom, ili je želio poručiti da ga podržava kulturna elita iz Hrvatske.

Odjeci Savjetovanja

Savjetovanje je dobilo mnogo veći publicitet no što su to neki od sudionika predviđali. U partijskoj informaciji o odjeku Savjetovanja konstatirano je da je u „partijskoj i socijalističkoj javnosti” naišlo na „povoljan odjek već i zbog činjenice da je velik broj uglednih stvaralaca pokazao jednodušnu želju i spremnost da se dosljedno angažira u idejnoj borbi s pozicija Saveza komunista i u duhu Programa SKJ”. Nakon navođenja pozitivnih reakcija došao je red i na negativne osvrte, u kojima su „prednjačili tjednici ‘Danas’, ‘NIN’ i ‘Intervju’”, u kojima su „objavljeni komentari kojima je savjetovanje samo povod za razne politikantske insinuuacije i za dezinformiranje šire javnosti”. Osnovni prigovor bilo je potenciranje govora B. Puharića o svrsi Savjetovanja kao načinu pomoći SK Srbije, kao i isticanje marginalija sa skupa kao njegove suštine.⁶⁹

Šušaru je posebice zasmetao prikaz Teodora Anđelića u beogradskom *NIN*-u, u kojem je Analiza nazvana „ideološkim herbarijem” i „katalogom”, uz ogradu da ju ne bi bilo korektno olako „prozvati ‘indeksom neprijatelja’”. U prvi su plan istaknuti naglasci iz govora B. Puharića o potpomaganju borbe SK Srbije „prema pojavama o kojima je riječ u ovoj knjizi”. Anđelić je na kraju zaključio da je „zagrebačka analiza, iako ambiciozno napravljena, koliko se može sada proceniti, ostala bez sinteze”.⁷⁰ Šušar je u idućem broju *NIN*-a odgovorio da je čitav Anđelićev članak „montiran tako da čitaocima *NIN*-a dezinformira, tako da kod njih izazove pomisao kako je savjetovanje bila neka smiješna, prozivačka i mračnjačka rabota” i da je namjerno naslovljen „Zagrebačke demistifikacije”, što bi „trebalo naglasiti nekakav geografski smisao skupa”. Naglasio je da on i oni koji su pripremili Savjetovanje i sudjelovali na njemu nisu ni pomišljali da „posebno pomažu bilo kojoj republičkoj, ili recimo gradskoj ili općinskoj organizaciji” SKJ te podsjetio na to da je to rekao na otvaranju Savjetovanja.⁷¹

Odjeci Savjetovanja u stranom tisku, posebice austrijskom i zapadnonjemačkom, također nisu bili zanemarivi i bili su mnogo bliže suštini političkoga problema, napadu SKH na „kritički raspoložene srpske umjetnike” i pritisku na srpsku Partiju da uguši „duhovnu atmosferu u glavnom gradu, koja je liberalnija nego u Zagrebu i Sarajevu”. Bilo je i mišljenja da je pritisak iz Zagreba,

⁶⁹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: O odjeku savjetovanja u javnosti (nedatirana i nepotpisana informacija izrađena za 111. sjednicu PCK SKH).

⁷⁰ Teodor ANĐELIĆ, „Zagrebačke demistifikacije”, *NIN*, 3. 6. 1984., 29.

⁷¹ Stipe ŠUŠVAR, „Nikakve ‘Zagrebačke demistifikacije’”, *NIN*, 10. 6. 1984., 3-4.

ali i iz Sarajeva, već dao rezultate u policijskim akcijama protiv intelektualaca u Beogradu.⁷² Spomenute akcije bile su uhićenje šestorice „anarholiberala” 20. travnja 1984. u Beogradu, a poslije i Vojislava Šešelja u Sarajevu, što se sigurno nije moglo dovesti u korelaciju s materijalom ideološke komisije CK SKH.⁷³

Premda je dio novinskih članaka uznemirio partijski vrh SKH zbog implikacija da izaziva sukob Hrvatske i Srbije, mnogo je veću nervozu izazvalo „Otvoreno pismo javnosti” skupine beogradskih intelektualaca s kraja svibnja 1984. koje je kružilo po kuloarima. Šuvar je poslije „autorstvo” pisma pripisao književniku i članu Srpske akademije nauka i umetnosti Matiji Bečkoviću, a većina potpisnika bila je dio srpske intelektualne kreme.⁷⁴ Otvoreno pismo počinje rečenicom da ih je *Borba* izvijestila da je „u ovom času, ne bez razloga, u Zagrebu pa i u Republici najtraženija knjiga analiza Komisije C. K. Hrvatske za idejna pitanja i informiranje” koja je „pripremljena za plenum koji je nedavno održan u Zagrebu” te da je u tom

„bestseleru’ čiji su autori ostali anonimni inkriminirano ... preko 200 jugoslovenskih intelektualaca od kojih oko 170 živi u Beogradu. ... Analiza je obogaćena i literarnim priložima: pesmama, pripovetkama, basnama, aforizmima u kojima su podvučena sporna mesta i dati ključevi za njihovo pravilno razumevanje. Knjiga je plod dužeg rada. Posebno su obrađena istaknutija imena. Očito, o njima se uredno vode i posebni dosijei. ... Prema našem uvidu ova ‘bela knjiga’ nema pandana u istoriji socijalizma. Ona predstavlja manifest neostaljinizma kojim se upozorava da je bauk slobode krenuo iz Beograda i kruži Jugoslavijom”.⁷⁵

U pismu je Analiza Centra CK SKH za informiranje i propagandu nazvana *Bijelom knjigom*, čime je trajno obilježena i postala sinonim za zatiranje prava glasa političkih neistomišljenika u Jugoslaviji. U „otvorenom pismu” bilo je i podmetanja, pa je na taj dio slabije „fundiranih” dijelova skrenuta pozornost u jednoj informaciji SKH koja je napravljena povodom njega. U materijalu se, što je više puta „isticano, citira samo ono što je javno objavljeno, uz navođenje izvora”. Optužbe za zatiranje slobode nisu komentirane očito zbog mišljenja da su posve neutemeljene. Više od 50 potpisnika bili su „autori citirani ili spominjani u analizi, zatim supruge nekolicine tih autora, čitava grupa beogradskih anarholiberala, neki članovi redakcije pojedinih književnih listova i časopisa, voditelji nekih beogradskih tribina, više članova Odbora za zaštitu umjetničke slobode i Sekretarijata Beogradske sekcije pi-

⁷² HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3936: Centar CK SKH za informiranje i propagandu od 14. 6. 1984., Strana štampa o savjetovanju kulturnih i javnih radnika u CK SKH.

⁷³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-4000: Informacija SSUP-a od 25. 6. 1984. o delatnosti grupe anarholiberala i merama koje je Služba bezbednosti preduzela povodom njihovog ilegalnog okupljanja u Beogradu. O tom slučaju u: DRAGOVIĆ SOSO, „*Spasioci nacije*”, 95-97.

⁷⁴ ŠUVAR, *Historia tragicomica*, 117, 270-271.

⁷⁵ „Otvoreno pismo javnosti”, Beograd, maja 1984. Pismo sam kopirao početkom ovog stoljeća u gradivu Komiteta za ONO i DSZ SRH, u kutiji br. 29. To je gradivo kasnije presloženo tako da mi nije poznato trenutno mjesto pohrane „Otvorenog pisma“.

saca, supruge nedavno uhapšenih ‘ljevičara’, supruge još nekih potpisnika, te nekoliko manje poznatih (ili nepoznatih) imena”. Na popisu je bilo i ime Rade Šerbedžije, jedinoga iz Hrvatske, „koji je inače bio pozvan na savjetovanje i dobio je analizu, ali je bio u to vrijeme odsutan iz Zagreba”. Za njega je napisano da je „zalutao” na popis, iz čega nije jasno misli li se da je stavljen na popis mimo svoje volje ili je iznenađenje što se našao na njemu. Na kraju informacije konkretno su navedeni potpisnici da bi se korisnicima u vrhu CK SKH dalo na znanje da se radi uglavnom o osobama koje su u sukobu s Partijom ili su, ako su još bile u njoj, kažnjene partijskim kaznama.⁷⁶

Nakon kuloarske reakcije prozvanih u Analizi slijedila je mnogo ozbiljnija partijska reakcija iz Beograda. U organizaciji Marksističkoga centra CK SK Srbije 1. lipnja 1984. održano je savjetovanje o proturječjima u SKJ na kojem je bilo „tridesetak mislećih ljudi” iz Srbije, Hrvatske i Makedonije. Član CK SK Srbije Prvoslav Ralić govorio je o nuđenju „bratske pomoći jedne republičke, odnosno pokrajinske partije drugoj”, a da aludira na zagrebačko Savjetovanje o idejnoj borbi bilo je očito kada se zapitao što znači pravljenje raznih „ideoloških herbarija”, koji zanemaruju stvarno stanje niza problema pa je Analiza kao takva netočna, neistinita i nepotrebna jer ne odgovara idejnom stanju. Dodao je da se slaže s „onima koji su i na licu mesta tražili mnogo ozbiljniju idejno-političku analizu, takvu koja ne vodi proždiranju ljudi i nacionalnim deobama, koja ne srozava ljudsko mišljenje do pukog sredstva interesa dana, već u njemu vidi cilj. Idejna borba nije pravljenje tajnih dosijea o pojedincima, a ima intencija da se tako nastavi”.⁷⁷

Aluzije na Analizu, Šuvara i Puharića bile su očite. Na sjednici Predsjedništva CK SKH 11. lipnja 1984. Šuvar je Raliću zamjerio „kako je mogao dati one ocjene ako nije do kraja pročitao taj pregled, ne znam da li ga je pročitao, i ako nije pratio savjetovanje. On se pozvao na ‘NIN’, gdje nam jedan novinar podmeće, da je to ideološki herbarij. I on je nazvao to ‘tajnim dosijeom’, a ovi u otvorenom pismu isto ‘tajnim dosijeom’ i ‘manifestom neostaljinizma’”.⁷⁸ Šuvar je vjerojatno bio pod dojmom članka u *NIN*-u, pa je previdio da je Ralićev govor kronološki prethodio novinskom članku. Član CK SKH Mladen Žuvela, koji je i osobno prisustvovao sastanku u Beogradu, prokomentirao je da je „upravo taj pojam – bratska pomoć” bio „okosnica jednog dosta grubog nastupa” Prvoslava Ralića i da je atmosfera bila takva da „čovjek nije mogao da reagira na recimo takvu provokaciju”.⁷⁹

O zagrebačkom Savjetovanju raspravljalo se i na sjednici Predsjedništva CK SKJ održanoj u Beogradu 11. lipnja 1984. godine.⁸⁰ Mika Špiljak prepričao

⁷⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Prilog informaciji o savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i umjetnosti, O „Otvorenom pismu javnosti” (nedatirano i nepotpisano).

⁷⁷ Milan MILOŠEVIĆ, „O sporovima i demokratizaciji”, *NIN*, 10. 6. 1984., 9.

⁷⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Magnetofonski zapisnik sa 109. sjednice PCK SKH od 11. 6. 1984.

⁷⁹ *Isto*.

⁸⁰ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3991: Zapisnik sa 78. sjednice PCK SKJ održane 11. 6. 1984.

je da je na sjednici vođena oštra polemika u kojoj je sa srpske strane glavnu riječ vodio Dragoslav Marković. Špiljak je prije sjednice razgovarao s Ivanom Stambolićem, što je prevagnulo da se o Analizi ne raspravlja na sjednici CK SKJ.⁸¹ U zapisniku sjednice Predsjedništva CK SKJ konstatirano je da s „obzirom na neke negativne posledice koje iz toga proizilaze ili mogu da proisteknu” Predsjedništvo prihvaća zajednički prijedlog CK SKH i CK SK Srbije da se Predsjedništvu CK SKJ i centralnim i pokrajinskim komitetima dostavi informacija o Savjetovanju koja će biti sačinjena u CK SKH, kao i Analiza i stenogram sa Savjetovanja. Dogovoreno je da „rukovodstva CKSK Hrvatske i CKSK Srbije obave razgovor u cilju postizanja zajedničkog dogovora o ovom pitanju” i da se u tisku spriječe daljnje polemike o Savjetovanju „dok se između organa SK ovih republika ne postigne zajednički dogovor”. Na sastanku u CK SKJ 14. lipnja trebalo je uz ostalo razmotriti i ta pitanja da bi na temelju dobivenih informacija Predsjedništvo CK SKJ odlučilo treba li otvoriti raspravu u „cilju prevazilaženja ispoljenih problema”. Zaključeno je i da bez „dovoljno podataka i činjenica u vezi savetovanja, ne bi bilo dobro o ovom pitanju otvarati raspravu na sednici Centralnog komiteta”.⁸² Na sastanku u CK SKJ 14. lipnja 1984. dogovoreno je za 12. srpnja sazivanje sastanka na kojem je trebalo raspraviti materijal Komisije CK SKH, tj. *Bijelu knjigu*, kao i materijal sa Savjetovanja u Zagrebu.⁸³

O *Bijeloj knjizi* na sjednicama Predsjedništva CK SKH

O *Bijeloj knjizi* i ideološkom Savjetovanju Predsjedništvo CK SKH raspravljalo je 11. lipnja 1984. godine. Uvodnu riječ dao je Celestin Sardelić, a u raspravi su sudjelovali: Šušar, Marijan Kalanj, Mladen Žuvela, Mika Špiljak, Ivo Družić, Čedomir Paić, Stanko Stojčević, Vlado Mihaljević, Mirjana Poček-Matić i Duško Dragun.⁸⁴ Iz stenograma sjednice može se nazreti postojanje sukoba, ili njegov početak, između M. Špiljaka i S. Šušara. Savjetovanje nije bilo sporno, svi su ga podržali iako je zahvaljujući medijima i sukobu Božić – Ostojić smisao Savjetovanja gurnut u drugi plan. Sporna je bila Analiza, čiju je distribuciju Špiljak smatrao samovoljnom jer se usprkos stavu sa sjednice Predsjedništva CK SKH od 2. travnja o njoj nije raspravljalo. Naglasio je da su novinari dobili Analizu usprkos Vrhovčevu upozorenju da im se ne dijeli i da se koristi u interne svrhe SKH. Marijan Kalanj podržao ga je s pitanjem

⁸¹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984. Špiljak navodi da je protiv bio i Duško Dragun, kojega nema na popisu sudionika sjednice Predsjedništva CK SKJ. HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3991: Zapisnik sa 78. sjednice PCK SKJ održane 11. 6. 1984.

⁸² HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3991: Zapisnik sa 78. sjednice PCK SKJ od 11. 6. 1984.

⁸³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.; HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3995: Zapisnik sa 82. sjednice PCK SKJ od 3. 7. 1984.

⁸⁴ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Zapisnik sa 109. sjednice PCK SKH od 11. 6. 1984.

kako je materijal koji se zbog svoje osjetljivosti nije dijelilo ni članovima CK SKH dospio do novinara. Šušvar je prozivanje relativizirao tvrdnjom da se radi o materijalu koji su članovi Predsjedništva dobili prije dva mjeseca i koji je bio i na sjednici Predsjedništva CK SKJ mjesec i pol dana prije, „kada je pohvaljen i rečeno da tako trebaju raditi svi centralni komiteti”. Materijal je dostavljen i „svim centralnim i pokrajinskim komitetima uporedo sa CK SKJ” te „svako u centralnim i pokrajinskim komitetima ima taj materijal dva mjeseca”. Rasprava nije održana jer je Šušvar bio u Sjedinjenim Američkim Državama, a potom nije bilo vremena za nju. Izlazak materijala u javnost Šušvar je minorizirao komentarom da Partija nema što tajiti, za što je prozivana, jer u Analizi nema ničega što nije javno objavljeno. Špiljak je smatrao da se posve neoprezno i nepotrebno izaziva polemika sa SK Srbije jer je u materijalu za Savjetovanje „gro problema iz Srbije”. Šušvar je odgovorio da je Beograd epicentar iz kojega se u posljednje tri ili četiri godine proziva i sumnjiči SKH, kao i ostatak Jugoslavije. Šušvar je ponovio, što nitko od nazočnih nije ni sporio, da svrha Savjetovanja nije bilo držanje lekcije susjedima, tj. „bratska pomoć”, kako je izjavio Branko Puharić na Savjetovanju, nego da se cijeli teritorij shvaća kao jugoslavenski i da se po zakonu spojenih posuda sve prelijeva na Jugoslaviju bez obzira na mjesto tiskanja pojedinih stvari, što je bila i konstatacija M. Poček-Matić.⁸⁵ Dogovoreno je da se Informacija o radu Savjetovanja kao i prijedlog zaključaka dorade u skladu s prijedlozima rasprave na sjednici i pripreme za prihvaćanje na sljedećoj sjednici Predsjedništva CK SKH.⁸⁶ Špiljak je nakon sjednice otputovao u Beograd na sjednicu Predsjedništva CK SKJ na kojoj je raspravljano i o Analizi, o čemu je već bilo riječi.

Na sjednici Predsjedništva CK SKH 18. lipnja 1984. bile su priložene obje inačice Informacije o Savjetovanju – ona druga bila je skraćena i Šušvar ju je redigirao u Beogradu četiri dana prije te je tražio da se o njoj raspravlja. Očito pod dojmom sjednice Predsjedništva CK SKJ na kojoj je izbjegnuta partijski sukob Hrvatske i Srbije, Špiljak je ponovno u fokus stavio Analizu koja nije raspravljena iako je to bilo dogovoreno 2. travnja na sjednici Predsjedništva CK SKH. Uz ponovno naglašavanje Vrhovčeva upozorenja da „taj materijal može izazvati polemiku i diskusiju” i optužbe za „ždanovštinu”, pa je „ipak otišao na jedno široko savjetovanje, na veliki broj ljudi”, Špiljak je iznio da je i M. Kalanj na jednoj kasnijoj sjednici upozoravao da materijal ne treba ići van, no izišao je i izazvao „veliku gužvu u Jugoslaviji, veliku gužvu”, pa je u „cijeloj Jugoslaviji nastala velika dilema, i otvorena je široka rasprava o tom savjetovanju, stvorio se utisak da je to sukob Srbije i Hrvatske”. Špiljak je govorio i nepovoljnim reakcijama na izjavu B. Puharića da je „savjetovanje pomoć Srbiji, drugovima u Srbiji”, što je tisak maksimalno naglašavao bez obzira na Šušvarov komentar u *NIN*-u da to nije bila svrha Savjetovanja. Mladen Žuvela naglasio je da se ignoriraju pozitivne reakcije i da je na savjetovanju idejnih

⁸⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Magnetofonski zapisnik sa 109. sjednice PCK SKH od 11. 6. 1984.

⁸⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3935: Zapisnik sa 109. sjednice PCK SKH od 11. 6. 1984.

sektora bilo pohvala zbog Savjetovanja, posebno ističući stajalište predstavnika Jugoslavenske narodne armije.⁸⁷

Za razliku od Savjetovanja, koje nije dovodio u pitanje, Špiljak je smatrao da se ne može olako prijeći preko izlaska Analize u javnost bez odobrenja Predsjedništva CK SKH. Nije bio sklon da Predsjedništvo podrži Analizu za koju nije dalo suglasnost i smatrao je da je nužno dati „nekakvu samokritiku” tom materijalu da bi smirili situaciju. Mladen Žuvela relativizirao je prigovore komentarom da nije prvi slučaj da je jedan „osjetljiv” materijal otišao, a da o njemu nije raspravljano na komisijama ili u Predsjedništvu, te da je u konkretnom slučaju problem samo u tome što je izazvao jake reakcije. Međutim, M. Kalanj naglasio je da je u konkretnom slučaju riječ o materijalu koji je bio na Predsjedništvu CK SKH, čime je želio reći da je u tom slučaju rasprava o njemu bila nužna. Vrhovec je također smatrao da su bili neoprezni s tim materijalom i da se iz problema koji je nastao trebaju izvući „na način da ne dovedemo u pitanje suštinu i sadržaj cijele stvari”. Naglasio je i da treba biti objektivni i voditi računa o stanju u Srbiji, posebice „ako je naša jedna nespretna politička akcija izazvala jedan protest potpisan od 150 ili ne znam koliko javnih radnika u Srbiji, onda je to objektivno stvaranje jednog velikog problema” CK SK Srbije. Smatrao je da u otvorenom razgovoru treba raščistiti primjedbe iz Srbije da im je iz Hrvatske otežana akcija. Izlazak Analize u javnost smatrao je taktičkom greškom zbog širenja fronte idejne borbe i jer je nepotrebno neke osobe stavila u istu razinu s očitim antikomunistima. No naglasio je i da se usprkos dogovoru u Srbiji nije zaustavila javna polemika. Naveo je primjer *Književne reči*, koja je objavila poziv u kojem moli „sve preživjele borce iz 71. da se jave 10. travnja, radi probnog snimanja serije ‘Unuci, njihovih sinova’”, što je smatrao neprihvatljivim i ponovnim izjednačavanjem „ustaštva i onog što se u Hrvatskoj zbiva”. Naglasio je da se od CK SK Srbije mora tražiti da se s tim prekine, „inače ćemo mi morati na CK Jugoslavije tražiti raspravu o tome i to tražiti energično i demonstrativno. To je nedozvoljivo”. Istaknuo je da i u Hrvatskoj „ima grešaka, ali ne takvog karaktera. U našoj štampi nema optuživanja i izjednačavanja Srbije sa četništvom, ili sa monarhističkom diktaturom itd. Nema koliko ja znam”.⁸⁸

Stanko Stojčević čudio se što je iskusni Šuvar poslao u javnost Analizu koja se potom vješto koristila da se dezavuiraju svi naponi u idejnoj borbi. Šuvar je dramatično reagirao svodeći problem na pitanje metode i svoje odgovornosti. Prihvatio je da su pogriješili metodološki, ali ne i idejno.⁸⁹ Tvrдио je da je Analiza prije Savjetovanja kružila po beogradskim kuloarima, da je bila umnožena i distribuirana jer je prethodno, po običaju, poslana kao interni materijal ideološkom sektoru CK SKJ i ideološkim sektorima centralnih i pokrajinskih komiteta. Šuvar je citirao dio zapisnika sa sjednice Predsjedniš-

⁸⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Magnetofonski zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.

⁸⁸ *Isto.*

⁸⁹ *Isto.*

tva CK SKJ od 24. travnja, na kojoj je Vrhovec naglasio da ne žele da Analiza postane predmet rasprave jer joj to nije svrha i da bi bilo dobro da i drugi daju takve materijale. To je podržao i član Predsjedništva CK SKJ Kiro Hadži Vasilev i naveo ju kao primjer da bi i drugi centralni i pokrajinski komiteti trebali napraviti takvu vrstu analize. Naglasio je da je sve izneseno u Analizi objavljeno u Jugoslaviji, s iznimkom dvije rečenice koje su objavljene u Londonu. Neutemeljenima je smatrao primjedbe iz CK SK Srbije da se ne govori o njihovim naporima za suzbijanje antikomunističkih pojava jer se to ionako nije problematiziralo u Analizi. Na kraju je odbacio prigovore za distribuciju Analize pravdajući se informiranjem ljudi u koje se imalo povjerenja, koji su „najbolji i najkomunističkiji”, kako bi oni stekli uvid u ponešto od onoga što se zbiva. Šušvar je tvrdio da ideološki sektor CK SKH predvodi idejnu borbu u SKJ i da ih se zbog toga stalno proziva, na kraju i u svezi s netom održanim Savjetovanjem.

„Osobno smatram da ovo kako se ponaša politički vrh Saveza komunista Srbije i Saveza komunista Beograda u zadnje tri, četiri godine, od smrti Tita, vodi nas u mnogo veće nedaće nego naše ovakve male metodološke greške. Oko čega? Vodi nas u nedaće da se stvara privid da ne damo slobodi i demokraciji iz Beograda da se proširi po Jugoslaviji. [...] Prema tome, sporazumimo se oko čega ćemo se razjašnjavati. To je jedna široko zasnovana pogrešna politička procjena naše situacije koja nas vodi u veće nesreće.”⁹⁰

Šušvar je tvrdio i da je bio protiv suđenja G. Đogi i da se nedavnim uhićenjem šestorice „anarholiberala” u Beogradu radi mnogo veća šteta Jugoslaviji nego što je to napravljeno sa Savjetovanjem o idejnoj borbi. Te je represivne poteze sveo, čini se poprilično utemeljeno, na odraz trajne defenzive i nerazličičavanja, koje se poduzima samo kada se pojave incidenti, i to se tada različičava na način koji šteti međunarodnom ugledu Jugoslavije. Nazočne je podsjetio na to da u Hrvatskoj osim Vlade Gotovca i Marka Veselice daljnjih uhićenja nije bilo, a da su u Srbiji, pa i Sloveniji, u posljednje vrijeme „zbog kometiranja i oportunitizma” morali reagirati uhićenjima i zabranama. Na kraju je prigovore pokušao okrenuti potpuno u svoju korist svodeći problem na sitne metodološke greške nastale iz pogrešne procjene da sektori CK SKH imaju „nekakvu minimalnu autonomiju”. U suprotnom, predlagao je da dogovore „pravila igre” i da ne mora on „ovo raditi, može netko drugi”.⁹¹

Špiljak je Šušvarov govor odbacio kao pokušaj imputiranja i naglasio da podržavaju Savjetovanje te da je sporna samo Analiza i način kako je širena. Ignorirao je Šušvarovu najavu da će dati ostavku u Centralnom komitetu (koju je i sam Šušvar brzo preformulirao u ostavku na dužnost koordinatora ideološkoga sektora) govoreći da treba raditi, ali ne tako da „mora cijelo Predsjedništvo i cijeli CK” da „odgovara, da objašnjava Jugoslaviji šta se desilo”. Za razliku od Šušvara, Špiljak nije smatrao da je srpsko rukovodstvo jedinstveno i

⁹⁰ *Isto.*

⁹¹ *Isto.*

bio je za razgovor i suradnju s linijom u rukovodstvu Srbije koja je bila „protiv ovakvih devijacija”, što su podržali neki drugi govornici, posebice Vrhovec, koji je inzistirao da se razgovara o određenim problemima na idejnoj fronti, a ne o problemima između dva Saveza komunista, i da se to ne pretvara u hrvatsko-srpski sukob. Mladen Žuvela skrenuo je pozornost na to da je Savjetovanje bilo povod, tj. da je iskorišteno kao pokriće za neutemeljene optužbe, koje se ne izgovaraju u javnom prostoru, da je Hrvatska protiv stabilizacije i da „joj priče o nekim spornim knjigama svađalicama služi kao pokriće za takvu politiku”. Istoga je mišljenja bio i Jozo Petović, a Vrhovec je otvoreno dodao da im se „prigovara nešto više, da mi potkopavamo program stabilizacije”.⁹² Zaključeno je da se Informacija doradi i razmotri na sjednici Predsjedništva CK SKH sazvanoj za 20. lipnja.⁹³

Dorađena „Informacija o savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva” bila je jedina tema sjednice Predsjedništva CK SKH održane 20. lipnja 1984. godine. Rasprava je bila kratka i Informacija je uz manje primjedbe prihvaćena.⁹⁴ U odnosu na prijedlog, dorađena Informacija bila je kraća, a pojmovi „opozicija” i „opoziciono” uglavnom su zamijenjeni službenim pojmovima o antisocijalističkim i antikomunističkim snagama ili pojavama. Zaključci su dopunjeni odlukom da se Informacija s materijalima za Savjetovanje dostavi Predsjedništvu CK SKJ i predsjedništvima centralnih i pokrajinskih komiteta Saveza komunista.⁹⁵ Konkretno, 21. lipnja poslani su: Informacija o savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva; Analiza, tj. *Bijela knjiga*; Pismo učesnicima savjetovanja; Spisak učesnika savjetovanja i Magnetofonski zapisnik Savjetovanja o idejnoj borbi od 23. svibnja 1984.⁹⁶ Zbog očite aktualnosti Informacija je tiskana u internom partijskom biltenu *Informativni pregled*, čija je naklada bila 20 000 primjeraka da bi bila dostupna svakom zainteresiranom članu SKH.⁹⁷ Autorizirani transkript Savjetovanja objavio je iste godine časopis za društvena pitanja *Naše teme*, koji je izdavao Centar CK SKH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić”. U Beogradu je iste godine sudski zabranjena i uništena knjiga *Antologija dokumenata o vremenu koje živimo – Bela knjiga* koju su Rastko Zakić i Dragan Antić priredili, odnosno pretiskali bez izmjena.⁹⁸

⁹² *Isto*.

⁹³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3936: Zapisnik sa 110. sjednice PCK SKH od 18. 6. 1984.

⁹⁴ *Isto*; HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: Magnetofonski zapisnik sa 111. sjednice PCK SKH od 20. 6. 1984.

⁹⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3937: Informacija PCK SKH o savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i umjetnosti i njegovim odjecima u javnosti (održanom 23. V 1984. u Zagrebu).

⁹⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3937: PCK SKH, br. 03/S-s.p.715/1-84 od 21. 6. 1984.

⁹⁷ „Informacija o savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva (održanom 23. 5. 1984. godine u Zagrebu)”, *Informativni pregled*, 4/1984, 42-49.

⁹⁸ *Bela knjiga – 1984*, 59-60.

Izgladaivanje idejnih nesporazuma između SK Hrvatske i SK Srbije

U Beogradu je 28. lipnja 1984. održan razgovor predstavnika CK SK Srbije i CK SKH koji se bave idejnim radom i informiranjem na temelju zaključaka Predsjedništva CK SKJ sa sjednice održane 11. lipnja. Predsjedništvo CK SKH informirano je da srpska strana nije imala bitnih primjedbi na sadržaj rasprave na Savjetovanju, nego na Analizu, „a najviše oko toga, tko je spomenut i da je gro imena iz Beograda”, zbog čega je „gotovo cijeli sastanak protekao u raspravi o metodi idejne borbe, a u povodu materijala – pregleda kao podsjetnika, koji je interno dostavljen učesnicima savjetovanja”. Članovi CK SK Srbije smatrali su da nije „nije ni približno” točna ocjena iz uvoda Analize o izrazitom prodoru „malograđanske, antisocijalističke i antikomunističke kritike” u medije i da se „opasnost od kontrarevolucije” u nekim dijelovima SKJ precjenjuje, te da u Srbiji nemaju problema ili bar nekih većih problema u medijskom praćenju glavnih društvenih pitanja.⁹⁹

Glavni prigovor CK SK Srbije na Analizu bio je da potencira negativne, a zanemaruje pozitivne strane, kao i da je „usredsređenje ideološke bitke na Beograd i Srbiju u biti manifestacija stereotipa načelne sumnje u Srbiju i njeno razumijevanje politike ravnopravnosti naroda i narodnosti u našoj zemlji”. Smatralo se i da se previše spekulira o opasnosti od srpskoga nacionalizma i da se to „potencira preko svake mjere” te da je na djelu „implicitna optužba da u Beogradu vlada atmosfera liberalizma”. Prigovoreno je da u Analizi nema ništa o Kosovu, muslimanskom i hrvatskom nacionalizmu, da se o stanju u kulturi i stvaralaštvu ne može govoriti bez spominjanja idejnih problema ekonomskoga života i stabilizacije, „koji su fundamentalni problemi”, da je „poznato da mnoga velika umjetnička djela imaju početno negativno punjenje i da treba priznavati umjetničku istinu o našem vremenu, te da se u izvjesnom smislu vraćamo dogmi pozitivnog junaka i pozitivnog govora”. Prigovoreno je i da se u Hrvatskoj u izvjesnom smislu stavljaju u poziciju arbitra, da se radi o koncepciji idejne borbe koja nije koncepcija SKJ i da je Analiza otežala idejnu borbu u Beogradu, kao i da se ne vidi osnovni kriterij za svrstavanje u antisocijalistički tabor i drugo. Na kraju, predstavnici CK SK Srbije naglasili su da su poduzeli niz mjera da spriječe javnu konfrontaciju i „da su u tome velikim dijelom uspjeli”.¹⁰⁰

S hrvatske je strane više-manje osporena većina primjedbi, počevši od toga da se Analizi daje prevelika pozornost, da se ona bavi samo srpsko-hrvatskim govornim područjem i da se radi o djelima koja se čitaju i u Hrvatskoj bez obzira na mjesto objavljivanja ili tko su autori, da su slični interni pregledi rađeni i prije i da će se ta praksa nastaviti u smislu provedbe zaključaka Pete

⁹⁹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3946: Sektor za idejna pitanja i informiranje PCK SKH od 19. 7. 1984., Informacija o razgovorima ideoloških sektora CK SK Hrvatske i CK SK Srbije, CK SK Hrvatske i CK SK Slovenije, te ideoloških sektora republičkih i pokrajinskih komiteta SK u CK SKJ.

¹⁰⁰ *Isto.*

sjednice CK SKJ i Desete sjednice CK SKH. Negirano je da si u CK SKH prisvajaju funkciju arbitara, ali je istaknuto da je izostala jasna idejno-politička ograda iz rukovodstva CK SK Srbije u „odnosu na osnovne stavove iz otvorenog pisma javnosti” u povodu zagrebačkoga Savjetovanja. Prigovoreno je da se i „dalje dijelom obnavlja i pothranjuje nacionalistički stereotip o identifikaciji hrvatstva i ustaštva”, za što su navedeni primjeri iz tjednika *Intervju* i *Književne reči*, „dok se slična teza o srpskoj sredini u štampi u Hrvatskoj ne može naći”. Nadalje, da se „unatoč dogovora o sprečavanju daljnjih konfrontacija i dalje plasiraju teze da savjetovanje i materijal – pregled koristimo kao dimnu zavjesu da se prikrije suština – da smo protiv” programa stabilizacije, što je bila tvrdnja u tjedniku *Intervju*, uz „istovremeno inzistiranje na tezi da se dosljedna bitka za politiku ekonomske stabilizacije vodi samo u jednoj sredini ili nekima, itd.” Srpska strana nije prihvatila prijedlog da daju svoje pismene primjedbe na materijal i Savjetovanje i da ga nakon verifikacije u Predsjedništvu CK SK Srbije upute Predsjedništvu CK SKJ.¹⁰¹

S predstavnicima CK SK Slovenije sastanak je održan 9. srpnja 1984. u Otočcu [vjerojatno Otočec ob Krki] i tu nije bilo većih primjedbi, pa je hrvatska strana zaključila da oni nisu dovoljno informirani i da nisu pročitali materijale koji su im u međuvremenu poslani. Dogovorene su neke zajedničke inicijative i akcije za jesen, počevši sa savjetovanjem o nacionalnom pitanju i ostvarivanju odnosa ravnopravnosti u federaciji te susretima vezanim za kulturnu problematiku iz Drugoga svjetskog rata.¹⁰²

Ta dva sastanka bila su uvod u savjetovanje koje je održano 12. srpnja 1984. u ideološkom sektoru CK SKJ u Beogradu. U Informaciji za Predsjedništvo CK SKH izneseni su dojmovi predstavnika SKH da je većina sudionika pozitivno ocijenila zagrebačko Savjetovanje. Hrvatskoj strani posebice su godila mišljenja da nije bitno o kojoj se sredini radi kada su u pitanju antisocijalističke snage, nego zajednička i jedinstvena borba Saveza komunista protiv njih. U razgovoru je „dominirala ocjena da se uslijed nesporazuma vezanih uz samo savjetovanje i kontroverzne odjeke u povodu njega u javnosti, ne bi smjelo ničim dovesti u pitanje liniju obnove idejno-političke inicijative SKJ i urgentnu potrebu bržeg, smjelijeg i efikasnijeg izlaženja iz stanja idejne defanzive”. Izrazita manjina, i to „gotovo isključivo iz SK Srbije”, ponovila je već prije dane kritičke primjedbe na metodu rada, rad i materijal, i „to dijelom na nov način i u principijelno korektnom tonu”. Dio sudionika otvoreno se ogradio od „političkog pamfleta lansiranog u povodu savjetovanja”, tj. otvorenoga pisma javnosti, i „isticali su pri tom kritički i činjenicu da u odnosu na to pismo nije bilo eksplicitne i javne političke ocjene i ograde”.¹⁰³

Službena informacija Predsjedništva CK SKJ o tom savjetovanju dostavljena je 24. srpnja 1984. predsjedništvima centralnih i pokrajinskih komiteta

¹⁰¹ Isto.

¹⁰² Isto.

¹⁰³ Isto.

Saveza komunista na čitanje, ali i davanje primjedbi ako ih ima. Uz partijske ideologe na savjetovanju su bili članovi Predsjedništva CK SKJ Hamdija Pozderac iz Bosne i Hercegovine, Miljan Radović iz Crne Gore i Jure Bilić iz Hrvatske. Savjetovanje je vodio Kiro Hadži Vasilev. Rasprava o ideološkom Savjetovanju u Zagrebu uglavnom se svela na raspravu o Analizi (*Bijela knjiga*). U uvodu je rečeno da je cilj savjetovanja da se „kritički sagledaju aktuelni problemi idejne borbe SKJ u oblasti kulture kao i da se konkretnije razmotre zajedničke odgovornosti i obaveze u daljnim akcijama”. U Informaciji nije navođeno tko je što konkretno govorio premda je to u nekim slučajevima posve očito. Rečeno je da u „taj materijal nije trebalo da uđe sve što se u njemu našlo, ali najveći deo sadržaja dobro je odabran” iako su u Analizu svrstani i „pojedini poštteni stvaraoci – komunisti sa onima koji su otvoreni neprijatelji”. U obranu Analize rečeno je da u njoj nema ničega što nije objavljeno i da nitko „nije imao nameru proglasiti nekog stvaraoca neprijateljem, posebno ne one ljude koji su osvedočeni marksisti i komunisti”. Brojni „učesnici u raspravi su izrazili pozitivan stav prema Savetovanju u Hrvatskoj i ukazali da bi bilo potrebno ovakve analize idejnih kretanja u kulturi i stvaralaštvu uraditi i u drugim sredinama, kako bi imali jasan uvid u ove pojave u celoj Jugoslaviji”. Prihvaćeno je stajalište da se nije nikome namjeralo otežati idejnu borbu i da „cilj Savetovanja i nije bio izricanje anatema i prozivanje pojedinaca, institucija i redakcija”. U negativnom stajalištu prema zagrebačkom Savjetovanju tendenciozan lajtmotiv bila je „bratska pomoć”. Savjetovanje je proteklo u tonu izjednačavanja, odnosno vodilo se računa o interesima svih sudionika, što je na kraju vodilo razvodnjavanju i nastojanju da nema pobjednika i gubitnika. U skladu s tim, u Informaciji je zaključeno da su „drugovi iz Hrvatske” izvukli pouku da ubuduće ne treba ići na „bilo kakvo savetovanje o ovim problemima bez svestrano obavljenih konzultacija sa ostalim centralnim i pokrajinskim komitetima, CK SKJ i njegovim Predsedništvom”.¹⁰⁴ Na taj dio Informacije imali su primjedbu u CK SKH te su predložili da se u konačnoj redakaturi izostavi „stoga što je neprecizna i ne oslikava sasvim stvarnu suštinu izrečenoga na samom skupu”.¹⁰⁵ Na kraju su srpska i hrvatska strana dobile zadovoljštinu, a hrvatska je prošla čak i nešto bolje zbog potpore drugih centralnih i pokrajinskih komiteta, premda se u Informaciji ne navodi kojih i što se na kraju uklapalo u opće planove idejne borbe CK SKJ.¹⁰⁶

¹⁰⁴ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3947: PCK SKJ, Informacija o radnom savjetovanju u PCK SKJ o idejnoj borbi u oblasti kulture i stvaralaštva, 05 br. 302/2 od 24. 7. 1984.

¹⁰⁵ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3947: PCK SKH, Prijedlog stavova, izmjena i dopuna, br. 03/5-2866/1-84 od 4. 9. 1984.

¹⁰⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3947: PCK SKJ, Informacija o radnom savjetovanju u PCK SKJ o idejnoj borbi u oblasti kulture i stvaralaštva, 05 br. 302/2 od 24. 7. 1984.

Nastavak „idejne borbe”

Slučaj *Bijele knjige* u drugi je plan gurnuo planove za idejnu borbu o kojima se u to vrijeme intenzivno raspravljalo u Predsjedništvu CK SKJ. Na sjednici Predsjedništva CK SKJ 24. travnja 1984. raspravljalo se i o Prijedlogu zaključaka o unapređivanju djelovanja Saveza komunista u oblasti idejnog i teorijskog rada. Nakon što su dopunjeni, prihvaćeni su 29. svibnja 1984. na sjednici Predsjedništva CK SKJ i objavljeni u listu *Komunist*.¹⁰⁷ Potom su 14. lipnja i 12. srpnja održana radna savjetovanja o idejnoj borbi koja su rezultirala donošenjem novih zaključaka i davanjem smjernica za djelovanje SKJ.¹⁰⁸

Nužnost intenzivnoga jačanja idejne borbe ponovno je aktualizirana potkraj ljeta 1984. tijekom suđenja šestorici „anarholiberala” u Beogradu, koje je izazvalo prosvjede i peticije, uglavnom u Beogradu, Ljubljani, navodno i u Zagrebu, ali i u inozemstvu.¹⁰⁹ To je bio povod da se u prvi plan istakne nužnost idejne borbe, o čemu je bilo riječi na sjednici Predsjedništva CK SKJ 11. rujna. To je možda bio i trenutak kada je bar nakratko *Bijela knjiga* bila putokaz za borbu protiv antisocijalističkih snaga. Nije bilo nesuglasja o ocjeni da je dio institucija socijalističkoga društva, „tribine, izdavačke i novinske kuće, radio, televizija, univerzitetski centri – postao poprište širenja antisocijalističkih ideja i da takve delatnosti ovih institucija nisu uvek nailazile na odlučan i beskompromisan otpor organizovanih socijalističkih snaga, komunista u tim institucijama, gradskih i univerzitetskih komiteta SK”. To je bila i granica do koje se moglo postići jedinstvo, za razliku od konkretnih pojava i akcija, u vezi s čijim poduzimanjem nije bilo ni izbliza toliko jedinstva. „S tim u vezi istaknuto je da bi trebalo da se izborimo da kad je neko u sukobu sa Savezom komunista Crne Gore, na primer, to znači da je u sukobu sa Savezom komunista Jugoslavije u celini. ‘Politički azil’ u drugim sredinama samo šteti Savezu komunista, posebno kad se te granice poklapaju sa granicama republika.”¹¹⁰ Na toj je sjednici član iz Hrvatske Jure Bilić podsjetio da je

„već jednom predložio, malo ozbiljno, malo u šali, da bi bilo dobro da napravimo jednu ‘bijelu knjigu’ o tome što rukovodeći ljudi u Jugoslaviji zastupaju i na sastancima i u javnosti. Pa ćemo vidjeti te razlike, to na što svi ukazuju, i mi i tzv. opozicija, pa i inozemstvo, da u rukovodstvu SKJ nema jedinstva i da je njegov ugled i utjecaj sve slabiji. Ja ne dajem sad ocjenu toga, samo konstatiram. [...] Kada bismo štampali ovo što smo danas ovdje govorili vidjeli bismo kakva bi reakcija bila na to. Dogodilo bi se kao što je bilo sa ‘bijelom knjigom’

¹⁰⁷ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3836: Zapisnik sa 73. sjednice PCK SKJ od 24. 4. 1984.; HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3990: Zapisnik sa 77. sjednice PCK SKJ od 29. 5. 1984.; „Zaključci PCK SKJ od 29. 5. 1984. o unapređivanju djelovanja Saveza komunista u oblasti idejnog i teorijskog rada”, *Komunist* (Zagreb), 8. 6. 1984., 17-19.

¹⁰⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3887: PCK SKJ, Stavovi o obavezama organizacija i organa SK u idejnoj borbi, 05 br. str. pov. 1/32 od 2. 10. 1984.

¹⁰⁹ DRAGOVIĆ SOSO, „*Spasioci nacije*”, 97-99.

¹¹⁰ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-4000: Informacija o raspravi na 88. sjednici PCK SKJ [od 11. 9. 1984.].

koju su drugovi u našim redovima dočekali različito, pa sada izgleda dolazi njezino vrijeme i polako počinje da se prihvaća, ili bar u nekim stvarima prihvaća ili sve više prihvaća. Ne bi li bilo dobro da napravimo, tako, pregled onoga što se ovdje među nama govori pa da vidimo, da se jedanput sa tim razlikama, o kojima svi govorimo, konkretno suočimo, a ne da razgovaramo apstraktno”.¹¹¹

U dužem govoru o neprovođenju dogovorenoga i porastu nacionalizma Bilić je rekao da počinje sumnjati „da neko” preko tiska „vrši organizovan obračun”.¹¹² Nije iznio konkretan dokaz jer bi to značilo prelazak ustaljene granice razgovora i izravnu konfrontaciju s nekim od članova partijskoga rukovodstva tko je mogao da „vrši organizovan obračun”.

O idejnoj borbi raspravljalo se i na sjednici Predsjedništva CK SKJ 18. rujna 1984. godine. U priopćenju za javnost rečeno je da u idejnoj borbi obveza svake organizacije Saveza komunista da se „okrene prvenstveno problemima svoje sredine ne isključuje, nego podrazumeva i potrebu da pojedine organizacije odnosno savezi komunista republika i pokrajina, u svojim međusobnim odnosima, kao i u svojim vezama sa CK SKJ ukazuju i upozoravaju na određene pojave u drugim sredinama, ako smatraju da su od šireg ili opšteg značaja, odnosno da su zanemarene ili da se prema njima pasivno odnosimo”. To je ustvari smjer koji je dao za pravo Šušvarovim ideolozima i priznanje *Bijeloj knjizi*. A za „napetost” koja je izmila između dva Saveza komunista kao da je bila preporuka da CK SKJ i njegovo Predsjedništvo, komisije i radna tijela zadužena za idejno-teorijski rad, informiranje i idejnu borbu Saveza komunista „više nego do sada” poduzmu „konkretne inicijative”, da usklađuju i koordiniraju pojedine akcije od zajedničkoga interesa i da se intenzivnije uključuju u tokove ostvarivanja „jedinstvene linije u idejnoj borbi SKJ”. To je bio i poziv za ustavno razjašnjavanje otvorenih idejnih problema i, naravno, sužavanje prostora za njihova različita tumačenja.¹¹³ Stavovi o idejnoj borbi prihvaćeni su na sjednici Predsjedništva CK SKJ 25. rujna 1984. i u njima su uglavnom ponovljeni naglasci iz priopćenja sa sjednice Predsjedništva CK SKJ od 18. rujna.¹¹⁴

Potkraj ožujka 1985. na inicijativu CK SKJ održano je radno savjetovanje o aktualnim problemima i zadacima idejno-teorijskog rada i idejne borbe s ciljem da se sagleda stupanj provedbe poduzetih mjera. Konstatirano je da od Pete sjednice CK SKJ i pokretanja idejne ofenzive nije mnogo napravljeno, odnosno da su postignuti neki početni rezultati, ali da do planiranoga zao-

¹¹¹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-4000: Stenogram diskusije Jure Bilića sa 88. sjednice Predsjedništva CK SKJ.

¹¹² *Isto*.

¹¹³ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3887: Saopštenje za javnost sa 89. sednice PCK SKJ od 18. 9. 1984.

¹¹⁴ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3887: PCK SKJ, Stavovi o obavezama organizacija i organa SK u idejnoj borbi, 05 br. str. pov. 1/32 od 2. 10. 1984.

kreta još nije došlo.¹¹⁵ To je ustvari priznanje da su zaključci i smjernice Pete sjednice doživjeli potpuni krah.

Nastavak kampanje protiv *Bijele knjige*

Dogovor na sjednici Predsjedništva CK SKJ 11. lipnja 1984. da se okonča polemika o zagrebačkom Savjetovanju, a time i o *Bijeloj knjizi*, imao je kratkotrajan učinak. Usprkos dogovoru, u Hrvatskoj su, tj. u Centru CK SKH za informativnu i propagandnu djelatnost, do kraja listopada 1984. registrirali pisanje protiv Savjetovanja u 27 članaka, uglavnom u Srbiji, uz poneki u Sloveniji i po jedan slučaj u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. Pisanje se nastavilo i poslije, a iz Predsjedništva CK SKH skrenuli su pozornost na prvi dvobroj beogradskoga časopisa *Književnost* iz 1985., u kojem je Savjetovanje opisano kao agresivni oblik ždanovštine i dogmatizma. Usto su zabilježena i dva istupa u siječnju 1985., jedan na tribini u Sloveniji, a drugi na savjetovanju Udruženja književnika Srbije. Reagirana na pisanja protiv Savjetovanja također je bilo, nešto manje i najvećim dijelom iz Hrvatske, pa je očito bila riječ o sinkroniziranom odgovoru Partije.¹¹⁶ Igor Mandić, književni kritičar iz Hrvatske koji je u Analizi dobio vidno mjesto, iskoristio je priliku za napad na *Bijelu knjigu* na izornoj skupštini Društva književnika Hrvatske. Izjavio je da je veliki broj „književnika, umjetnika, stvaralaca, novinara, publicista iz Hrvatske i Jugoslavije” bio izložen „jednoj takvoj diskvalifikaciji na kakvu nismo mogli naići u posljednjih dvadesetak godina”.¹¹⁷ U Predsjedništvu CK SKH minorizirali su Mandićev istup tvrdnjom: „ostao je usamljen – s njegovim tezama nije se složio nijedan pisac koji je poslije njega uzeo riječ.”¹¹⁸ Polemike nisu prekinute ni nakon što je to u veljači 1985. Predsjedništvo CK SKH zatražilo od Predsjedništva CK SKJ. Vrhunac napada bio je na Devetom kongresu književnika Jugoslavije, održanom od 18. do 20. travnja 1985. u Novom Sadu.¹¹⁹

Postupno se kampanja protiv *Bijele knjige* stišala, a nekoliko godina poslije, od ljeta 1988., u potpuno drugačijem kontekstu srpske „antibirokratske revolucije” obnovljena je i usmjerena na Stipu Šuvara, koji je tada bio predsjednik Predsjedništva CK SKJ.¹²⁰ Kampanja je nastavljena i kada je Šuvar u svibnju 1989. izabran za člana Predsjedništva SFRJ. Na petogodišnjicu *Bijele knjige* beogradski tjednik *Intervju* objavio je specijalni broj s naslovom „Šuvar-

¹¹⁵ „Aktuelni problemi i zadaci idejno-teorijskog rada i idejne borbe”, *Aktuelni politički prehled* (Beograd), br. 4-5/1985, 29-30.

¹¹⁶ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3928: PCK SKH od 8. 2. 1985. [za PCK SKJ].

¹¹⁷ KRUŠELJ, *Igraonica za odrasle*, 443-444. Opširno o Mandićevoj žestokoj reakciji u: MANDIĆ, *Zbogom, dragi Krleža*, 187-191.

¹¹⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3928: PCK SKH od 8. 2. 1985. [za PCK SKJ].

¹¹⁹ HR-HDA-1220-CK SKH, D-SP-3927: Skraćeni zapisnik sa 135. sjednice PCK SKH od 21. 1. 1985.; HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3928: PCK SKH od 8. 2. 1985. [za PCK SKJ]; BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita*, 205.

¹²⁰ ŠUVAR, *Nedovršeni mandat* 2, 8, 298, 311, 315, 345, 372-373, 376-377, 379-380, 383 i 435.

rova *Bela knjiga*”, u kojem je gotovo u cijelosti objavljena *Analiza* iz 1984., a koju je jedan novinar *Politike* nazvao „intelektualni Goli otok”.¹²¹

Neki akteri iz 80-ih o *Bijeloj knjizi*

Stipe Šušvar izjavio je 1992. za *Slobodnu Bosnu* da se na udaru posebno našao on „kao organizator savjetovanja, pa mi se ‘bijela knjiga’ do danas uzima kao smrtni grijeh i tovari na leđa kao krunski dokaz staljinizma. A u povici koja je uslijedila lako se moglo razabrati da mnogi od onih koji su žestoko osuđivali taj materijal u njega nisu ni zavirili”. Šušvar je suštinu *Bijele knjige* relativizirao tvrdnjama da se nikome od „citiranih autora ništa loše ni tada ni kasnije nije dogodilo”, kao i da je na Savjetovanju „dominirao stav da se treba zalagati za otvorenu idejnu borbu, a protiv zabrana i bilo kakvih kaznenih mjera za napisano i izgovoreno”. Iz perspektive kasnijih događaja i sloma Jugoslavije, cijeli je slučaj predstavio kao neuspješan preventivni čin koji treba hvaliti, a ne kudit.

„Činjenica je, međutim, da su se kasnije autori koji su najviše citirani našli među glavnim tvorcima Memoranduma SANU, a i Prijedloga za slovensko nacionalno pitanje, među akterima razbijanja avnojske Jugoslavije, među ministrima raznih SAO itd. Doduše, neki od njih, ranije čvrsto zagrljeni u napadima na ‘bijelu knjigu’ i organizatore savjetovanja, u međuvremenu su se žestoko zavadili, pa i zakrtili, ukopani u svoje nacionalne i nacionalističke rovove. ‘Bijela knjiga’ i savjetovanje za koje je ona priređena bili su svojevrсни signal za uzbunu, jer su već tada, 1984. godine, upozoravali na ono što se iza brda valja, a što sve ljude i narode u Jugoslaviji može uvaliti!”¹²²

Slične tvrdnje ponovio je 2000. u intervju koji je dao za *Feral Tribune* i u kojem je rekao da *Bijela knjiga* nije „bila nikakva knjiga, nego na ciklostilu umnožen izbor iz citata i javno objavljenih tekstova, najviše onih u Beogradu i Srbiji, a onda u Sloveniji i Hrvatskoj, koji je trebao poslužiti kao podsjetnik” za raspravu na Savjetovanju o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva. Naglasio je „da su u tom pregledu najviše citirani kasniji autori poznatog Memoranduma SANU i Prijedloga za slovensko nacionalno pitanje”.¹²³ Time je, kao i osam godina prije, želio naglasiti da je *Bijela knjiga* bila u sferi preventivnoga djelovanja i bez posljedica za prozване, a ne poticaj na obračun s političkim neistomišljenicima u sredinama gdje on kao ideolog nije imao političku moć da reagira.¹²⁴

Književnik Dobrica Ćosić odvojio je za Savjetovanje i *Bijelu knjigu* nekoliko rečenica u objavljenim dnevničkim zapisima, u kojima ih pogrešno datira u 1983. godinu. Savjetovanje spominje kao staljinističko-nacionalističku harangu, čime mu daje nacionalnu značajku koju ono nije imalo, posebice kada

¹²¹ *Isto*, 287-288.

¹²² ŠUŠVAR, *Historia tragicomica*, 116-117.

¹²³ *Isto*, 270-272.

¹²⁴ *Isto*.

govori o „skupu podobnih Hrvata”.¹²⁵ Ivan Stambolić je 1995. za *Bijelu knjigu* rekao da ne tvrdi da je „bila rađena zlonamerno, ali je, u političkom smislu, bila kontraproduktivna i nanela nam je ogromnu štetu. I ona je objektivno navijala vodu za vodenicu srpskog nacionalizma”.¹²⁶ Admiral Branko Mamula 2000. u svojim sjećanjima, ujedno i pokušaju tumačenja raspada Jugoslavije, također spominje „Bijelu knjigu”. Za njega je ona odraz nepovjerenja „drugih jugoslovenskih sredina” prema „idejnim kretanjima” u Srbiji koja nisu bila na crti SKJ. Mamula ističe da je na Savjetovanju o idejnoj borbi rečeno da „analizu treba shvatiti kao pomoć Savezu komunista Srbije”, što su doista bile riječi jednoga od govornika. Međutim, nije u pravu kada tvrdi da „Bijelu knjigu” nije „prihvatila nijedna intelektualna sredina”, a Srbiju je i „posebno pogađala, jer je došla od jednog od vodećih hrvatskih partijskih intelektualaca tog vremena, koji se penjao ka samom vrhu SKJ”.¹²⁷

Bijela knjiga – interpretacije

Već je 1986. Dušan Bilandžić u knjizi *Jugoslavija poslije Tita* napravio nezaobilazan osvrt na *Bijelu knjigu*. Bilandžić je bio društveno-politički radnik koji je u 80-ima predvodio projekt izrade *Povijesti Saveza komunista Hrvatske*.¹²⁸ Kao dugogodišnji član CK SKH, imao je pristup informacijama i utjecajnim funkcionarima, što je utjecalo na njegov osebujni pristup suvremenoj povijesti Hrvatske.¹²⁹ Bilandžić posve jasno ocrtava politički kontekst koji je doveo do *Bijele knjige*, a to su zaključci Pete i Šeste sjednice CK SKJ, koji su po načelu demokratskoga centralizma obvezivali na akciju sve članove SKJ. Međutim, jugoslavenski „politički centar nije intervenirao jasno i precizno kako se to radilo u Titovo vrijeme”, nego je „davao kompromisne pa i dvosmislene ‘direktive’”, piše Bilandžić, i to je suština konteksta u kojem je nastala *Bijela knjiga*.¹³⁰ Na kraju je jedino Stipe Šušvar pokušao dosljedno provesti zaključke sa sjednica CK SKJ. Bilandžić je Šušvara uvjerljivo opisao kao baštinika lika i djela Tita i Bakarića, što bi se moglo protumačiti time da je bio nespreman na propitivanje svojih stavova i dotadašnje politike. Osim toga Šušvar je oko sebe okupio i pojedince koje su u Partiji zvali sektašima, a to znači da su djelovali po krilatici „tko nije s nama taj je protiv nas”, što je ustvari bio dosljedni titizam. Bilandžić s pravom naglašava nisku razinu kritike *Bijele knjige*, ali priznaje da su i njezini autori pokazali „nizak nivo za demokratski dijalog”, naravno u smislu kako je demokracija tretirana u sustavu socijalističkoga sa-

¹²⁵ ĆOSIĆ, *Piščevi zapisi (1981-1991)*, 59-62.

¹²⁶ STAMBOLIĆ, *Put u bespuće*, 118.

¹²⁷ MAMULA, *Slučaj Jugoslavija*, 90.

¹²⁸ HR-HDA-1220-CK SKH, D-P-3971: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, br. 03-147 od 25. 2. 1985.

¹²⁹ Više no očito u: BILANDŽIĆ, *Povijest izbliza*. Okolnost da su sjećanja naknadno dopunjavana nije od bitnoga značenja za ovaj članak.

¹³⁰ BILANDŽIĆ, *Jugoslavija poslije Tita*, 202.

moupravljanja.¹³¹ Bilandžić se kratko dotaknuo *Bijele knjige* i 1999. u knjizi o modernoj povijesti Hrvatske, u kojoj je sažeo, ne osobito spretno, ono što je napisao 13 godina prije. Doprinos toga spomena je u navođenju da je postignut dogovor u CK SKJ, zapravo Predsjedništvu CK SKJ, da se polemika o Savjetovanju prekine, što su poštovali samo organizatori Savjetovanja.¹³²

U osvrtu na historiografiju i stanje u znanosti i kulturi u 80-ima Ivo Banac neizravno se dotiče *Bijele knjige* uz komentar da za razliku od „prestrašenih hrvatskih intelektualaca, srpski su intelektualci” postajali sve odvažniji i nisu ih „mogli preplašiti trutovi povjesničarskog establishmenta”, a „još manje Šuvarove i Babićeve lakrdije”.¹³³ U svojem viđenju raspada Jugoslavije Dejan Jović *Bijelu knjigu* smatra miješanjem u unutarnja pitanja drugih republika, posebice u Srbiji, što je njezinu partijskom vrhu bilo neprihvatljivo.¹³⁴

Velik interes javnosti *Bijela knjiga* ponovno je izazvala 2010., kada je objavljena u Zagrebu i Beogradu. U Zagrebu je objavljena pod nazivom *Bijela knjiga Stipe Šuvara*, što je izazvalo tužbu udovice S. Šuvara protiv nakladnika.¹³⁵ U Beogradu je objavljena pod naslovom *Bela knjiga – 1984. Oračun sa „kulturnom kontrarevolucijom” u SFRJ*. U predgovoru zagrebačkoga izdanja Ivica Lučić više je naglasio značenje Savjetovanja, čiji je autorizirani transkript objavljen iste godine kada je nastala *Bijela knjiga*.¹³⁶ Srbijansko izdanje imalo je težište na problematici cenzure i slobodi govora u Jugoslaviji.¹³⁷ Povjesničar književnosti Krešimir Bagić ilustrirao je interes za *Bijelu knjigu* rečenicom da je „*Bijela knjiga* kao cjelina” bila „fantomska sve do proljeća 2010. O njoj se pričalo, karakteriziralo ju se ‘manifestom staljinizma’, sotoniziralo, gdjekad i branilo, a samo su je privilegirani – dakle, rijetki! – vidjeli”.¹³⁸ Održiva je tvrdnja da *Bijelom knjigom* „tadašnji hrvatski ideolozi i vlastodršci posredno upozoravaju da javna komunikacija mora biti tabuizirana, da treba spriječiti prodor opozicijskih mišljenja i ideologija u javnost, te da je Partija ta društvena snaga koja je dužna nadzirati i usmjeravati javni dijalog, izricati pravorijek i kažnjavati neposlušne”.¹³⁹ S nekim Bagićevim komentarima nije se moguće složiti, primjerice s rečenicama da je *Bijela knjiga* „zapravo grčeviti refleks režima koji kontrolira javni govor, a ne zna što učiniti s dobivenim rezultatima. [...] Vlast je ostala bez jezika, zašutjela je i svela se na puko kolažiranje fragmenata opozicijskih diskurza”.¹⁴⁰ U Hrvatskoj je Partija javni govor uglavnom učinkovito kontrolirala do početka 1989. i kraja „hrvatske šutnje” te *Bijelu knjigu* treba shvaćati upravo onako kako je o

¹³¹ Isto, 214.

¹³² BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 709-710.

¹³³ BANAC, „Rat prije rata: raspad jugoslavenske historiografije”, 27.

¹³⁴ JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 347-350. Jović je kao maloljetni novinar studentskoga tjednika *Polet* bio sudionik zagrebačkoga Savjetovanja.

¹³⁵ ĆURIĆ, „Mira Šuvar: Moj muž nije autor ‘Bijele knjige’, tražim zabranu”.

¹³⁶ LUČIĆ, „Od Agitpropa do Bijele knjige”, 7-31.

¹³⁷ *Bela knjiga – 1984*, 5-60.

¹³⁸ BAGIĆ, *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost*, 54.

¹³⁹ Isto, 54-55.

¹⁴⁰ Isto, 58.

njoj govorio Branko Puharić – „pomoć” Savezu komunista Srbije da utiša disonantne (nacionalističke) tonove na javnoj sceni. To je i mišljenje Antuna Vujića, koji naglašava „neuobičajen politički obrat po kojem se Zagreb prvi put našao u poziciji da brani komunističku ortodoksiju”.¹⁴¹

U knjizi o Miki Špiljaku Hrvoje Klasić očekivano se dotiče *Bijele knjige* i interpretira ju na temelju 111. sjednice Predsjedništva CK SKH od 20. lipnja 1984., koja je bila posljednja na tu temu i na kojoj je prihvaćena Informacija o zagrebačkom Savjetovanju. U odnosu na prethodne dvije sjednice (109. i 110.), na kojima je „letjelo perje”, ova je bila kratka, samo 35 minuta i bez prijepora o njoj u partijskom vrhu.¹⁴²

Epilog i zaključak

Analiza, pregled ili kolokvijalno *Bijela knjiga* naziv je za materijal koji se službeno zove „O nekim idejnim i političkim tendencijama u umjetničkom stvaralaštvu, književnoj, kazališnoj i filmskoj kritici, te o javnim istupima jednog broja kulturnih stvaralaca u kojima su sadržane politički neprihvatljive poruke”. Riječ je o najpoznatijem, ali ne i jedinom internom materijalu koji je nastao u nekom od dijelova CK SKH koji se i imenom uklapa u slične, javnosti uglavnom nepoznate naslove.¹⁴³ Bez previše razmišljanja moglo bi se reći da je *Bijela knjiga* interna tiskovina koja je mimo volje S. Šuvara završila kod osoba kojima nije bila namijenjena. Šuvar je utemeljeno sumnjao da je „iscurila” iz CK SK Srbije do nekih od osoba koje su potkraj svibnja u Beogradu potpisale otvoreno pismo javnosti. Time je povod zasjenio suštinu, što je naravno bio uspjeh potpisnika otvorenoga pisma. Oni su na samom startu ideološkoga napada prebacili lopticu na teren partijskih ideologa iz SKH, koji su, ma koliko se bunili protiv toga, nesumnjivo s pravom etiketirani ždanovštinom.

Svrhu *Bijele knjige* izravno naznačuje poziv na djelovanje s kojima je ona kao informativni materijal poslana odabranim članovima kulturne elite 8. svibnja 1984. godine. S jedne strane to je poziv na idejnu borbu i možda, ali doista samo možda, pokazatelj da je Šuvar, što je tvrdio na sjednici Predsjedništva CK SKH 18. lipnja, protivnik represivnih mjera kao u slučaju uhićenja Đoge, pa i šestorice „anarholiberala” ravno mjesec dana prije zagrebačkoga Savjetovanja, što je Jugoslaviji donijelo krajnje negativan publicitet u inozemstvu. Osim kao poziv za ideološku borbu, na koji se odazvala doista reprezentativna skupina, *Bijela knjiga* je i materijalni dokaz da Partija nije s istim

¹⁴¹ VUJIĆ, *Hrvatska ljevica*, 213.

¹⁴² KLASIĆ, *Mika Špiljak. Revolucionar i državnik*, 207-211. Klasić se u ovom slučaju referira na zapisnik sa sjednice, a citati su iz stenograma, tj. magnetofonskoga zapisnika.

¹⁴³ Primjerice: „Jezična problematika u funkciji nacionalističke ideologije u SR Hrvatskoj” iz 1981.; „Klerikalizam i kleronacionalizam. Nastanak, preobrazba i aktualni oblici” iz 1983.; „Savez komunista Hrvatske u borbi protiv antisocijalističkog djelovanja i antikomunističkih ideologija u razdoblju nakon IX kongresa SKH” iz 1985. i „Sredstva javnog informiranja o aktualnim pitanjima jezika i jezične politike” iz 1987.

žarom svuda po Jugoslaviji sprječavala u tisku, izdavaštvu i kazalištu ono što je smatrala neprihvatljivim svojem shvaćanju nadgradnje. Ona je pokazatelj ozbiljnih razmimoilaženja u pristupu problematici idejne borbe i potvrda da se zaključci Pete sjednice CK SKJ iz veljače 1983. kao i Šeste iz ožujka iste godine nisu provodili u skladu s načelima „demokratskog centralizma”. Ovo je točka gdje ponovno dolazimo na početak teze iz ovoga članka – da je u strogo nadziranom društvu iskorak moguć samo ako postoji suglasnost onih u čijim je rukama moć. Utemeljena je pretpostavka da je dio partijskoga vrha Srbije, prema shvaćanjima u Hrvatskoj, ali ništa manje ni iz drugih republika i autonomnih pokrajina, poticao ili izvan svake mjere tolerirao otklon od službene linije CK SKJ. To je pojava o kojoj će se poslije govoriti kao o prodoru nacionalizma u partijska rukovodstva. No u vrijeme koje je tema ovoga članka o takvu se slučaju moglo govoriti samo o Srbiji. S time je moguće zaključiti da su sve one pojave iz druge polovine 80-ih koje se vežu za ime Slobodana Miloševića trasirane u prvoj polovini desetljeća. Svrha *Bijele knjige* bila je da jasno locira problem, a Savjetovanja da ponudi pomoć teritoriju na kojem ideolozi SKH nisu imali „jurisdikciju”. *Bijela knjiga* nezasluženo je gurnula u drugi plan ideološko Savjetovanje u Zagrebu održano 23. svibnja 1984., na kojem je bila informacija za raspravu. Savjetovanje je potvrda da je kulturna matica u Hrvatskoj prihvatila i dalje podržavala nedemokratski režim i u njemu se komotno osjećala. Pero Kvesić s punim je pravom u uvodu primijetio da su svi nazočni „osvjedočeni borci za oživotvorenje programa Saveza komunista Jugoslavije, bili formalno njegovi članovi ili ne. I u tom smislu – pored svih razlika u mišljenjima koje nužno postoje – ovo je, pretpostavljam, skup istomišljenika, barem u bitnim postavkama i načinu mišljenja”.¹⁴⁴ Znatno dio sudionika nastavio je djelovanje i u suvremenoj Hrvatskoj, pa je utemeljen komentar Ivice Lučića iz 2010. da će nam mnogi „sadašnji društveni i politički fenomeni u Republici Hrvatskoj postati” jasniji „ako se podsjetimo da su u međuvremenu mnogi borbeni komunisti postali gorljivi socijaldemokrati, a komunistički ideolozi i cenzori ugledni liberali”.¹⁴⁵

Kao što je Šušar s pravom naglašavao, dobar dio autora spomenutih u *Bijeloj knjizi* potvrdio je do kraja 80-ih svoj radikalni nacionalizam, neki i šovinizam. To su uglavnom bili srpski nacionalisti, ideolozi i ratni huškači poput D. Čosića, V. Draškovića, G. Đoge, za razliku od autora iz Hrvatske, koji nisu ostali upamćeni kao nacionalisti, što se posebice može reći za I. Mandića i P. Matvejevića. U tom smislu Analiza je i iz današnje perspektive zadržala temeljne značajke pobuda iz kojih je nastala: bila je izraz ortodoksnih snaga u SKH koje su reagirale na srpski nacionalizam i unitarizam u istoj mjeri kao i na liberalnije stavove. Autori Analize i poslije su ostali na nepromijenjenim pozicijama. Šušar je do smrti ostao na političkoj margini krajnje ljevice, Kvesić se „izgubio” u samostalnoj Hrvatskoj, a Babić je „spas” od hrvatskoga nacionalizma našao u Miloševićевой Srbiji.

¹⁴⁴ KVESIĆ, „Izazovi slobodnog mišljenja”, 1096.

¹⁴⁵ LUČIĆ, „Od Agitpropa do Bijele knjige”, 31.

Arhivski i neobjavljeni izvori

HR-HDA-1220-CK SKH: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, fond 1220, Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske.

Objavljeni izvori i tisak

11. *sednica CK SKJ. Zadaci SK u daljem ostvarivanju Političke platforme za akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu*. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1984.

Aktuelni politički pregled (Beograd), 1985.

Danas (Zagreb), 1984.

Informativni pregled (Zagreb), 1983-1984.

Komunist (Zagreb), 1984.

NIN (Beograd), 1984.

Internetski izvori

ČURIĆ, Dražen. „Mira Šuvar: Moj muž nije autor ‘Bijele knjige’, tražim zabranu”. Portal *Večernji list*, 8. 7. 2010. Pristup ostvaren 6. 12. 2020. <https://www.vecernji.hr/vijesti/mira-suvar-moj-muz-nije-autor-bijele-knjige-trazim-zabranu-165513>.

Literatura

BAGIĆ, Krešimir. *Uvod u suvremenu hrvatsku književnost 1970-2010*. Zagreb: Školska knjiga, 2016.

BANAC, Ivo. „Rat prije rata: raspad jugoslavenske historiografije”. U: *Cijena Bosne: članci, izjave i javni nastupi, 1992.-1993*. Zagreb: „Europa danas”, 1994., 14-33.

Bela knjiga – 1984. Obračun sa „kulturnom kontrarevolucijom” u SFRJ, prir. Kosta Nikolić, Srđan Cvetković i Đoko Tripković. Beograd: Službeni glasnik; Institut za savremenu istoriju, 2010.

Bijela knjiga Stipe Šuvara. Zagreb: Večernji edicija, 2010.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Jugoslavija poslije Tita*. Zagreb: Globus, 1986.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*. Zagreb: Prometej, 2006.

BOŽIĆ, Žarko. „Izrazita manjina gura Partiju u sektu”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1119-1123.

BULAJIĆ, Veljko. „Provincijalizam zatvara vidike”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1108-1114.

CVETKOVIĆ, Srđan. *Između srpa i čekića 2. Politička represija u Srbiji 1953-1985*. Beograd: Institut za savremenu istoriju; Službeni glasnik, 2011.

ĆOSIĆ, Dobrica. *Piščevi zapisi (1981-1991)*. Beograd: „Filip Višnjić”, 2002.

ĆOSIĆ, Dobrica. *Stvarno i moguće*. Rijeka: „Otokar Keršovani”, 1982.

DRAGOVIĆ SOSO, Jasna. „Spasioci nacije”. *Intelektualna opozicija Srbije i oživljavanje nacionalizma*. Beograd: Edicija REČ, 2004.

Historija i suvremenost. Idejne kontroverze. Zagreb: Centar CK SKH za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić”; ČGP „Delo”, OOUR Globus, 1984.

JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*. Zagreb: Prometej, 2003.

KESIĆ, Ante. „Manipulatori i njihovi šticeci”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1149-1151.

KLASIĆ, Hrvoje. *Mika Špiljak. Revolucionar i državnik*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2019.

KRUŠELJ, Željko. *Igraonica za odrasle: Polet 1976.-1990*. Rijeka: Adamić, 2015.

KVESIĆ, Pero. „Izazovi slobodnog mišljenja”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1096-1104.

LUČIĆ, Ivica. „Od Agitpropa do Bijele knjige”. U: *Bijela knjiga Stipe Šuvara*. Zagreb: Večernji edicija, 2010., 7-31.

MAMULA, Branko. *Slučaj Jugoslavija*. Podgorica: CID, 2000.

MANDIĆ, Igor. *Zbogom, dragi Krleža. Polemike o mentalitetu post-krležijanske epohe*. Beograd: NIRO „Književne novine”, 1988.

MIMICA, Vatroslav. „Vjera u vlastite snage i ideje”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1187-1190.

NIKOLIĆ, Kosta. *Srpska književnost i politika (1945-1991). Glavni tokovi*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2012.

PELEŠ, Rade. „Komunisti i opozicija”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1212-1215.

PERATONER, Ervin. „Korijeni naše ‘udružene opozicije’”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1125-1130.

PUHARIĆ, Branko. „Zašto većina šuti”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1181-1186.

RADELIĆ, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945. – 1991. Od zajedništva do razlaza*. Zagreb: Školska knjiga; Hrvatski institut za povijest, 2006.

SPAIĆ, Kosta. „Nejedinstvo komunista i socijalizam”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1204-1206.

STAMBOLIĆ, Ivan. *Put u bespuće. Odgovori Ivana Stambolića na pitanja Slobodana Inića*. Beograd: Radio B-92, 1995.

STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Priča o hrvatskom biografskom leksikonu*. Zagreb: Matica hrvatska, 1997.

ŠUVAR, Stipe. *Historia tragicomica*. Zagreb: Razlog, 2013.

ŠUVAR, Stipe. *Nedovršeni mandat 2*. Zagreb: Globus, 1989.

ŠUVAR, Stipe. „Sloboda stvaralaštva i malograđanska orkestracija”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1243-1250.

ŠUVAR, Stipe. „Uvodne napomene”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1093-1095.

VUČETIĆ, Šime. „Humanizam autentične književnosti”. *Naše teme* (1984), br. 7-8: 1105-1107.

VUJIĆ, Antun. *Hrvatska ljevica. Prilog socijaldemokratskom gledištu*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2014.

SUMMARY

‘The Flowers of Evil’: The *White Book* of the League of Communists of Croatia

The *White Book* is the popular name for the internal analysis of the League of Communists of Croatia from March 1984, in which anti-system occurrences in the public space—i.e. those that were at odds with the policies of the League of Communists of Yugoslavia—from 1982 to 1984 and mostly from Serbia, were gathered. It was the result of the consistent implementation of the policies of the Central Committee of the League of Communists of Yugoslavia in Croatia as well as in most parts of the other Yugoslav republics and autonomous provinces. In Serbia, this was done only partially, obviously due to a desire to avoid a thorough settling of accounts with the media and anti-communists, because they were important to a part of the political leadership that wanted a change of the political system, which was a euphemism for redefining Yugoslav federalism. The goal of the Analysis was to highlight this issue, while the Consultations of Cultural Creators held on 23 May 1984 were intended to offer help from Zagreb. It appears that the *White Book* purposefully ended up in the hands of persons in Belgrade for whose eyes it had not been intended, and thus worsened relations between the Leagues of Communists of Croatia and Serbia. The *White Book* was also the cause of long-lasting media polemics, despite the Party leadership’s demands that they be stopped. It is a concrete example that there existed serious differences in the approach to the topic of ideological struggle within the League of Communists of Yugoslavia, and that the conclusions of the League’s Central Committee were not being conducted according to the principles of ‘democratic centralism’.

Key words: Yugoslavia; ideology; anti-communism; *White Book*; Stipe Šuvar; Croatia; Serbia